

Scientific Journal Quarterly of Middle East Studies

Vol 30. No 1. Spring 2023

Received date: 2023.02.27

Acceptance date: 2023.05.10

مرکز پژوهش‌های علمی و
مطالعات استراتژیک خاورمیانه

Home page: www.cmess.sinaweb.net

DOR: 20.1001.1.15601986.1402.30.1.6.9

Export control regimes: from free trade to the formation of international sanctions

Maryam Peykazar¹

Abstract

Today, it seems that in the era of globalization, free trade has facilitated the free movement of all kinds of goods and technologies among the countries of the world, and all the people of the world can easily access all kinds of goods, services, and technologies wherever they are, but this the appearance is the case and this trend does not include all goods and technologies. For example, space technology is not easily exchanged among the countries of the world due to its dual and sensitive use, because according to the producing countries, its expansion and free movement in the world endangers international security. Therefore, from the point of view of these countries, free trade in the era of globalization is sometimes in conflict with national and international security, for this reason, it should be conducted among the countries of the world in such a way that the security of the governments and people of the world is not disturbed. Therefore, by setting up export control regimes, the aforementioned governments try to manage free trade in such a way that all goods and technologies do not easily enter the flow of international trade interactions. Therefore, the question of this research is how the export control regimes hinder the formation of free trade in international interactions with their function? In general, export control regimes can be defined as a framework for regulating international trade and the transfer of sensitive, vital goods and dual-use technologies.

Keywords: Free Trade, Export Control Regimes, Non-Proliferation, Sanction, Space Technology.

¹ Ph.D. Candidate of IR, Tehran University, Tehran, Iran.

مرکز پژوهش های علمی و
مطالعات استراتژیک خاورمیانه

فصلنامه علمی مطالعات خاورمیانه

سال ۳۰، شماره ۱، پیاپی (۱۱۱)، بهار ۱۴۰۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۲۰

Home page: www.cmess.sinaweb.net

DOR: ۲۰,۱۰۰۱,۱,۱۵۶۰۱۹۸۶,۱۴۰۲,۳۰,۱,۶,۹

نوع مقاله: پژوهشی

رژیم های کنترل صادرات: از تجارت آزاد تا شکل گیری تحریم های بین المللی

مریم پیک آذر^۱

چکیده

امروزه اینطور به نظر می رسد که در عصر جهانی شدن تجارت آزاد جابه جایی آزادانه انواع کالاها و فناوری ها را در بین کشورهای دنیا تسهیل کرده است و همه مردم جهان می توانند در هر نقطه ای که هستند به راحتی به انواع کالاها، خدمات و فناوری ها دسترسی داشته باشند اما این صورت ظاهری قضیه است و این روند شامل همه کالاها و تکنولوژی ها نمی شود. به عنوان مثال فناوری فضایی به دلیل کاربرد دوگانه و حساسی که دارد به راحتی در بین کشورهای جهان مبادله نمی شود زیرا به زعم کشورهای تولیدکننده، گسترش و جابه جایی آزادانه آن در جهان امنیت بین المللی را به خطر می اندازد، بنابراین از دیدگاه این کشورها تجارت آزاد در عصر جهانی شدن در برخی مواقع در تضاد با امنیت ملی و بین المللی قرار می گیرد به همین دلیل باید به گونه ای در بین کشورهای جهان در جریان باشد که در امنیت دولت ها و مردم جهان اختلالی ایجاد نشود. لذا دولت های مذکور با تنظیم رژیم های کنترل صادرات سعی می کنند تجارت آزاد را به گونه ای مدیریت کنند که همه کالاها و فناوری ها به راحتی وارد جریان تعاملات تجارت بین الملل نشود. لذا سوال پژوهش حاضر این است که چگونه رژیم های کنترل صادرات با کارکرد خود مانع شکل گیری تجارت آزاد در تعاملات بین المللی می شوند؟ به طور کلی رژیم های کنترل صادرات را می توان به عنوان چارچوبی برای تنظیم تجارت بین المللی و انتقال کالاهای حساس، حیاتی و فناوری های با کاربرد دوگانه تعریف کرد.

واژگان کلیدی: تجارت آزاد، رژیم های کنترل صادرات، منع اشاعه، تحریم، فناوری فضایی.

امروزه اینطور به نظر می‌رسد که در عصر جهانی‌شدن تجارت آزاد جابه‌جایی آزادانه انواع کالاها و فناوری‌ها را در بین کشورهای دنیا تسهیل کرده است و همه مردم جهان می‌توانند در هر نقطه‌ای که هستند به راحتی به انواع کالاها، خدمات و فناوری‌ها دسترسی داشته باشند اما این صورت ظاهری قضیه است و این روند شامل همه کالاها و تکنولوژی‌ها نمی‌شود. به‌عنوان مثال فناوری فضایی به دلیل کاربرد دوگانه و حساسی که دارد به راحتی در بین کشورهای جهان مبادله نمی‌شود زیرا به‌زعم کشورهای تولیدکننده، گسترش و جابه‌جایی آزادانه آن در جهان امنیت بین‌المللی را به خطر می‌اندازد، بنابراین از دیدگاه این کشورها تجارت آزاد در عصر جهانی‌شدن در برخی مواقع در تضاد با امنیت ملی و بین‌المللی قرار می‌گیرد به همین دلیل باید به گونه‌ای در بین کشورهای جهان در جریان باشد که در امنیت دولت‌ها و مردم جهان اختلالی ایجاد نشود. لذا دولت‌های مذکور با تنظیم رژیم‌های کنترل صادرات سعی می‌کنند تجارت آزاد را به گونه‌ای مدیریت کنند که همه کالاها و فناوری‌ها به راحتی وارد جریان معاملات تجارت بین‌الملل نشود. در حقیقت رژیم‌های کنترل صادرات را می‌توان به‌عنوان چارچوبی برای تنظیم تجارت بین‌المللی و انتقال کالاهای حساس، حیاتی و فناوری‌های با کاربرد دوگانه تعریف کرد (Joyner, 2004: 185).

رژیم‌های کنترل صادرات طیف گسترده‌ای از فعالیت‌ها را در بر می‌گیرد به طوری که مفهوم صادرات در این رژیم‌ها انواع مختلفی از مصادیق و فعالیت‌ها را شامل می‌شود، حمل‌ونقل کالاها با استفاده از کشتی یا هر وسیله نقلیه دیگر، انتقال فناوری‌ها با استفاده از روش‌های الکترونیکی و دیجیتال، انتشار یا افشای فناوری و داده‌های فنی به هر کشور خارجی حتی به‌صورت کلامی و در نهایت به‌کارگیری فناوری در پوشش سایر فناوری‌های دیگر به نفع هر کشور خارجی، در چارچوب این رژیم‌ها جای می‌گیرد (Wagner, 2021: 6).

می‌توان گفت رژیم‌های کنترل صادرات منجر به ایجاد شاخه جدیدی از حقوق بین‌الملل شده است که پلی بین قانون تجارت بین‌الملل و قانون امنیت بین‌الملل برقرار می‌کند تا دولت‌ها با استناد به آن‌ها برای رفتارهای تجاری خود در مقابل برخی از کشورها مبنایی قانونی تعریف کنند. در حقیقت معاملات تجاری در چارچوب رژیم‌های کنترل صادرات بین دولت‌های تولیدکننده و تامین‌کننده کالاها و فناوری‌های حساس با کاربرد دوگانه و دولت‌هایی که این رژیم‌ها علیه آن‌ها اعمال می‌شود، صورت می‌گیرد. با این وجود، در عمل این رژیم‌ها ابزاری را در اختیار دولت‌های تولیدکننده کالاها و فناوری‌های حساس قرار می‌دهند تا به‌طور ضمنی از این رژیم‌ها برای محافظت از اقتصاد داخلی، رقابت سیاسی و اقتصادی با سایر کشورها، کاهش سرعت رشد و توسعه فناوری در کشورهای رقیب یا دشمن و تحریم‌های هدفمند بین‌المللی علیه کشورهای جهان استفاده کنند (Nayan, 2019: 24).

در این میان رژیم‌های کنترل صادرات در حوزه فناوری فضایی به‌عنوان مطالعه موردی بر مبنای معاهدات منع اشاعه و گسترش شکل گرفته‌اند که می‌توان به رژیم کنترل صادرات ام‌تی‌سی‌آر، واسنار و کردارنامه یا کد لاهه اشاره کرد.

شکل‌گیری رژیم‌های کنترل صادرات در حوزه فناوری فضایی

امروزه با توجه به شرایطی که بر اکتشافات فضایی و استفاده از فضای ماورای جو زمین حاکم است، اهمیت فناوری‌های مرتبط در این حوزه دوچندان شده است و در این میان می‌توان فعالیت‌های فضایی را که دولت‌ها به آن می‌پردازند، در سه بخش کلی دسته‌بندی کرد: ۱- پرتاب انواع تجهیزات فضایی نظیر انواع راکت و ماهواره به فضای ماورای جو زمین ۲- فعالیت انواع تجهیزات همانند ماهواره، ایستگاه فضایی و فضاپیما در مدارهای مختلف زمین و منطقه عمیق فضایی ۳- بازگشت تجهیزات فضایی از فضا به زمین. به‌طور کلی می‌توان گفت هر فعالیتی که شامل ساخت، ارسال و بازگشت انواع

تجهیزات و اشیاء ساخته بشر به فضا باشد را می‌توان فعالیت فضایی تعریف کرد (Sheehan, 2007: 25) اما در چارچوب این فعالیت‌های فضایی انتقال بین‌دولتی انواع کالاهای و فناوری مرتبط به‌عنوان مثال انواع ماهواره‌ها، پرتابگرها و داده‌ها و یافته‌های علمی به دست آمده از طریق آزمایش‌هایی فضایی تنها برای تعداد معدودی از کشورهایی که دارای توانایی خاص در زمینه طراحی، ساخت و تولید پرتابگر، انواع ماهواره و فضاپیما و در نهایت سایت پرتاب را دارند، فراهم است بنابراین قوانین و رژیم‌های مربوط به تنظیم و کنترل صادرات ملی و بین‌المللی در حوزه فناوری فضایی شامل انتقال فراملی کالاهای و تکنولوژی‌های مربوط به فضا مانند پرتاب و بازگرداندن انواع تجهیزات فضایی^۱ ساخته بشر و عملیات‌های مداری آن‌ها در فضای ماورای جو زمین می‌شود (Aoki, 2017: 140).

با این وجود می‌توان گفت پایه‌های حقوقی یا مبنای قانونی فعالیت مربوط به پرتاب در معاهده فضای خارج از جو زمین در سال ۱۹۶۷ ایجاد شده است، هر چند در تعریف فضای خارج از جو و فعالیت فضایی ابهاماتی در این معاهده وجود دارد اما در میان پنج معاهده فضایی سازمان ملل متحد که پایه‌های قانونی فعالیت‌های فضایی خارج از جو را تنظیم می‌کنند، تنها معاهده فضای خارج از جو زمین و توافقنامه ماه ۱۹۷۹^۲ حاوی مقررات خاصی هستند که فعالیت‌های نظامی فضایی را تا حدودی محدود می‌کند؛ البته توافقنامه ماه توسط تعداد زیادی از کشورهای پیشرو در فعالیت فضایی تصویب نشده است اما معاهده فضای خارج از جو اینطور نیست. بر اساس ماده چهارم این معاهده استقرار سلاح‌های کشتار جمعی در مدار زمین و بر روی اجرام کیهانی و همچنین استقرار آن‌ها در هر فضایی خارج از جو ممنوع است، این در حالی است که ماده دوم این معاهده اجازه استقرار سلاح‌های متعارف در این مناطق ذکر شده و در عین حال استفاده از فضا و انواع پرتابگر برای اهداف نظامی را مجاز می‌شمارد. همچنین کلیات موجود در مواد این معاهده موجب تفسیر و تعریف موسع کشورها از آن شده است؛ به‌عنوان مثال بر خلاف واکنش جامعه بین‌المللی در برابر سلسله آزمایش‌های پرتاب شده توسط کره شمالی، مبنای قانونی که توسط دولت این کشور مطرح شده این است که بر اساس ماده یک این معاهده استفاده از فضا برای

۱ - در اینجا لازم به ذکر است که منظور از تجهیزات فضایی آن چیزی است که در معاهدات مربوط به فضای ماورای جو زمین از سوی سازمان ملل متحد مورد تایید قرار گرفته که شامل انواع راکت و پرتابگر، ماهواره و سایر تجهیزات مرتبط با آن‌ها است. لذا تجهیزات فضایی یک مفهوم کلی برای اشاره به فضاپیماها، ماهواره‌ها و انواع محموله‌های فضایی است.

۲ - پنج معاهده سازمان ملل متحد در زمینه فضای ماورای جو زمین عبارت هستند از: «معاهده ۱۹۶۷ راجع به اصول حاکم بر فعالیت‌های دولت‌ها در زمینه اکتشاف و بهره‌برداری از فضای ماوراء جو، از جمله ماه و سایر اجرام آسمانی»، «موافقتنامه راجع به نجات فضانوردان، بازگرداندن فضانوردان و بازگرداندن اشیای پرتاب‌شده به فضا»، «کنوانسیون راجع به مسئولیت بین‌المللی برای خسارات وارد شده توسط اشیاء فضایی»، «کنوانسیون راجع به ثبت اشیاء پرتاب شده به فضا» و «موافقتنامه حاکم بر فعالیت‌های دولت‌ها در زمینه ماه و سایر اجرام آسمانی».

۳ - توافق کنترل فعالیت کشورها بر ماه و دیگر اجرام آسمانی یا به نام معمول پیمان ماه یا توافق ماه، پیمان بین‌المللی است که حدود حقوقی میان کشورها در مورد ماه و همچنین هر جرم آسمانی دیگر (و نیز اجرام چرخنده به دور آن‌ها)، به غیر از زمین، را در جامعه بین‌المللی تعیین می‌کند؛ بنابراین تمام فعالیت‌های فضایی در جهت دستیابی به اجرام آسمانی و فعالیت‌هایی که بر روی آن‌ها انجام می‌شود باید بر اساس قوانین بین‌الملل، که شامل منشور ملل متحد نیز می‌شود، سازگار باشند. نظارت بر اجرای این پیمان بر عهده کمیته سازمان ملل در امور استفاده صلح‌آمیز از فضا است. این پیمان در عمل، پیمان ناموفقی بوده است زیرا از زمان پیدایش آن در سال ۱۹۷۹ هیچ‌یک از کشورهایی که دارای فناوری فرستادن انسان به فضا هستند یا برنامه‌ای در این راستا دارند (مانند آمریکا، ژانس فضایی اروپا، روسیه، چین، ژاپن و هند)، عضو آن نیستند و بنابراین نقش ناچیزی در پروازهای فضایی دارد. تا کنون تنها ۱۷ کشور به این پیمان پیوسته‌اند.

همه کشورها آزاد است زیرا ماده اول این معاهده شامل سه نوع آزادی است: الف) آزادی اکتشاف و استفاده از فضا ماورای جو زمین ب) آزادی دسترسی به فضای ماورای جو زمین ج) آزادی تحقیقات علمی در فضای خارج از جو زمین که فعالیت‌های پرتاب فضایی در محدوده آزادی نوع سوم قرار می‌گیرند. همچنین ماده یک این معاهده تصریح می‌کند که اکتشاف و استفاده از فضا از جمله ماه و سایر اجرام آسمانی، باید به سود و منفعت همه کشورها باشد، صرف‌نظر از توسعه اقتصادی و علمی آن‌ها؛ چرا که فضا متعلق به تمام انسان موجود بر روی کره زمین است، بنابراین این ماده صراحتاً به همه دولت‌ها همچنین بخش‌های غیردولتی اجازه می‌دهد از فعالیت‌های مربوط به پرتاب‌های فضایی بهره‌مند شوند و این امر به یک عرف بین‌المللی در چارچوب حقوق بین‌الملل تبدیل شده است. البته لازم به ذکر است که به‌کار بردن مفهوم استفاده برای تمام بشر، مقرراتی را برای تنظیم فعالیت فضایی نیز به همراه دارد (Brünner, 2011: 46).

می‌توان گفت مفهوم آزادی در ماده یک معاهده فضای خارج از جو به این معنی است که هر موجودیتی مشمول این آزادی می‌شود به‌طوری که هیچ کشوری نیازمند کسب مجوز و اجازه از سایر کشورها برای اکتشاف و استفاده از فضا نیست، هر چند این ماده از معاهده نه تنها نوع فعالیت‌هایی که در محدوده آزادی قرار می‌گیرد را مشخص نمی‌کند بلکه استفاده از موشک‌های بالستیک برای استقرار اجرام فضایی در مدار اطراف زمین را نیز ممنوع نکرده، بنابراین کشوری مانند کره شمالی نیازی به کسب اجازه از سایر کشورها برای انجام آزمایش‌های مربوط به موشک‌های بالستیک و انواع راکت‌ها ندارد. با این وجود ماده یک معاهده فضای خارج از جو زمین در حالی تشریح می‌کند که فضای خارج از جو زمین برای اکتشاف و استفاده توسط همه کشورهای جهان بر اساس حقوق بین‌الملل آزاد است که ماده سوم این معاهده نیز متذکر می‌شود این استفاده و بهره‌برداری باید مطابق و در چارچوب منشور سازمان ملل متحد باشد.

در خصوص مطابقت با منشور ملل متحد باید گفت ایالات متحده آمریکا در حالی موضع خود مبنی بر مجاز بودن فعالیت‌های نظامی در فضا را در چارچوب منشور سازمان ملل اعلام کرد و آمادگی نظامی با تاکید بر حق دفاع از خود طبق ماده ۵۱ منشور سازمان ملل متحد مجاز دانسته که در کنفرانس خلع سلاح به‌عنوان یک سازمان غیردولتی حق دفاع از خود در فضای ماورای جو زمین در کمیته پیشگیری از مسابقه تسلیحاتی در فضا مورد بررسی قرار گرفت و بر خلاف موضع آمریکا، در این نهاد غیردولتی حق دفاع از خود قابل تعمیم به فضای ماورای جو زمین مجاز دانسته نشد. در همین راستا قطعنامه ۳۹/۵۹ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۱۲ دسامبر ۱۹۸۴، که برای اولین بار به استفاده از زور در فضا اشاره کرده است، تعهد و التزام همه کشورها را برای پرهیز از تهدید و استفاده از زور در فعالیت‌های فضایی را یادآور شد (Bignami, 2016: 67-).

به‌طور کلی می‌توان گفت مبنای قانونی فعالیت‌های مربوط به آزمایش موشک‌های بالستیک و قاره‌پیما و پرتابگرهای فضایی متفاوت است و چالش‌هایی را پیش روی رژیم‌های شکل گرفته در حوزه کنترل صادرات ایجاد کرده است، هرچند مبنای قانونی فعالیت‌های مربوط به انواع پرتابگرهای فضایی در چارچوب ماده یک معاهده فضای خارج از جو زمین یعنی آزادی تمام کشورها در بهره‌برداری از فضا مبتنی است اما موضوع مربوط به تست موشک‌های بالستیک و قاره‌پیما همچنان در ابهام قرار دارد. به لحاظ فنی و تکنولوژیکی ایجاد خط تمایز بین پرتابگرهای فضایی و موشک‌های بالستیک دشوار است اما فناوری پایه‌ای موجود در این حوزه موجب تسریع گسترش و اشاعه فناوری موشک‌های بالستیک شده است.

کنترل فناوری موشکی (ام‌تی‌سی‌آر)^۱: رژیم کنترل صادرات انواع پرتابگر و موشک

با توجه به افزایش تعداد دولت‌هایی که در جهان به توانایی ساخت و پرتاب انواع پرتابگر و موشک دست یافته‌اند و در عین حال نهاد و شرکت‌های غیردولتی نیز وارد بازار این تکنولوژی و خدمات مربوط به پرتاب شده‌اند لذا اشاعه و گسترش فناوری موشکی موجب نگرانی جهانی شده است. در این میان یکی از دلایل چنین وضعیتی فقدان اسناد حقوقی چندجانبه در سطح بین‌المللی در مورد عدم اشاعه موشک‌های بالستیک و قاره‌پیما است البته در تاریخ این‌طور آمده است که در دهه ۶۰ میلادی تهدید ترکیب سلاح‌های کشتار جمعی و موشک‌های بالستیک قاره‌پیما از سوی غرب یعنی آمریکا مطرح شد اما شوروی همچنان فناوری مربوط به موشک‌های اسکاد را در اختیار کشورهای در حال توسعه‌ای همچون افغانستان و لیبی به‌عنوان هم‌پیمانان خود قرار داد. در حقیقت در این دوره به‌خصوص در دهه ۹۰ میلادی فهم دو ابرقدرت از تهدید متفاوت بود که این امر منتهی به آزمایش پرتاب انواع موشک قاره‌پیما توسط کشورهای مظنون به تولید سلاح‌های کشتار جمعی شد. لذا با فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۲ و گسترش فناوری ساخت و پرتاب موشک بالستیک در سایر کشورهای جهان موجب شد ایالات متحده آمریکا و سایر کشورهای پیشرو در فناوری فضایی در صدد تجاری‌سازی خدمات مربوط به پرتاب فضایی برآیند و شرکت‌های خصوصی را وارد این حوزه بکنند تا هزینه‌ها در این زمینه کاهش پیدا کند (Johnson, 2007: ۱۲).

با این وجود اگرچه هیچ ابزار الزام‌آور قانونی بین‌المللی برای تنظیم و محدودیت صادرات و انتقال پرتابگرهای فضایی شکل نگرفته اما به دلیل شباهت فنی که بین پرتابگرهای فضایی و موشک‌های بالستیک وجود دارد، صادرات بین‌المللی پرتابگرهای فضایی یکی از موضوعات مهم رژیم‌های کنترل صادرات در حوزه فناوری فضایی است مانند رژیم کنترل صادرات فناوری موشکی موسوم به ام‌تی‌سی‌آر که در سال ۱۹۸۷ توسط آمریکا و موافقت کشورهای گروه هفت ایجاد شد. هدف از ایجاد این رژیم محدود کردن خطرات ناشی از گسترش سلاح کشتار جمعی با کنترل صادرات و انتقال و جابه‌جایی انواع فناوری‌ها و سیستم‌هایی بود که به کمک آن‌ها می‌توان سلاح‌های کشتار جمعی را جابه‌جا کرد. هدف این رژیم در ابتدای کار در دهه ۸۰ میلادی محدود کردن گسترش موشک‌ها و تکنولوژی‌های مرتبط برای سیستم‌هایی که قادر به حمل محموله‌ای حداقل به وزن ۵۰۰ کیلوگرم در فاصله ۳۰۰ کیلومتری بود که در دهه ۹۰ در نشست اسلو و سایل نقلیه هوایی مانند انواع پهپادها و همچنین موشک‌هایی با قابلیت حمل سرجنگی شیمیایی و بیولوژیک نیز به لیست محدودیت‌های این رژیم افزوده گشت. در حقیقت می‌توان گفت رژیم کنترل صادرات ام‌تی‌سی‌آر مانند دیگر رژیم‌های کنترل صادرات داوطلبانه و غیررسمی است که دولت‌های عضو بر اساس درک متقابل سیاسی علاقه‌مند به محدود کردن گسترش کالاها و فناوری‌های خاص هستند و در این راستا به تبادل اطلاعات، هماهنگی و همکاری در عرصه ملی مبادرت می‌کنند (MTCR, 1987).

۱- Missile Technology Control Regime (MTCR)

۲ - پیشنهاد تشکیل این رژیم از سوی ایالات متحده در سال ۱۹۸۲ و برای رسیدن به یک اقدام مشترک در زمینه کنترل اشاعه موشک شروع شد. علت طرح این نوع رژیم کنترلی در دهه ۸۰ میلادی نگرانی پس از جنگ شیمیایی و اشاعه موشک و فناوری‌های موشکی در کشورهای در حال توسعه و مناطق آسیب‌پذیر از جمله خاورمیانه بود که طبق استدلال طراحان این رژیم چنین کشورهایی می‌توانستند به راحتی موشک‌های بالستیک خود را تبدیل به وسایل حمل سلاح‌های انهدام انبوه کنند. در نتیجه در سال ۱۹۸۵ و بعد از حمله موشکی لیبی در سال ۱۹۸۵-۱۹۸۶ به پایگاه نظامی آمریکا در ایتالیا به تلافی بمباران شهرهای لیبی توسط آمریکا و آزمایش موشکی لیبی در همین سال چند کشور همکاری خود در زمینه کنترل موشکی را آغاز کردند تا اینکه سرانجام در سال ۱۹۸۷ کشورهای گروه هفت (آمریکا، کانادا، انگلستان، فرانسه، آلمان غربی، ایتالیا و ژاپن) رژیم کنترل صادرات موشک را ایجاد نمودند.

در خصوص قدرت اجرایی رژیم کنترل فناوری موشکی باید گفت این رژیم به صورت قدرت تصمیم‌گیر عمل نمی‌کند بلکه هر یک از اعضا مسئول اجرای تصمیمات گروه از طریق قوانین و مقررات ملی خود هستند بنابراین این رژیم برای محدودیت برنامه‌های فضایی ملی و یا همکاری‌های بین‌المللی در چنین برنامه‌هایی طرح و دستورالعملی را ارائه نمی‌دهد تا زمانی که این برنامه‌ها منجر به توسعه سیستم‌های انتقال‌دهنده سلاح کشتار جمعی نشود. این امر به این دلیل است که ام‌تی‌سی‌آر نسبت به سایر رژیم‌های کنترل صادرات شکل غیررسمی تری دارد و فاقد یک نهاد اجرایی بین‌المللی برای نظارت بر صادرات فناوری‌های مرتبط با موشک است، با این حال این رژیم به موفقیت‌های قابل توجهی در راستای اهداف ماهوی خود دست یافته است؛ برای مثال لغو پروژه موشکی کندر-۲ که بر اساس آن کشورهای نظیر آرژانتین، مصر و عراق برنامه مشترک موشک بالستیک خود را کنار گذاشتند، برزیل، آفریقای جنوبی، تایوان و کره جنوبی برنامه مربوط به توسعه موشکی و پرتابگرهای فضایی را متوقف و یا حذف کردند، برخی کشورهای اروپای شرقی مانند لهستان و جمهوری چک با هدف پیوستن به ام‌تی‌سی‌آر موشک‌های بالستیک خود را منهدم کردند و تلاش‌های موشکی در لیبی و سوریه تا حدودی بی‌نتیجه ماند (Lipson, 2001: 27).

در خصوص کارکرد رژیم ام‌تی‌سی‌آر نیز باید گفت این رژیم نیز مانند سایر رژیم‌های کنترل صادرات یک معاهده نیست، بلکه بر اساس یک معاهده مربوط به منع اشاعه و گسترش شکل گرفته و مجموعه‌ای از ترتیباتی است که دواطلبانه بین کشورهای عضو مورد توافق قرار گرفته است. به منظور اثر بخشی و در بر گرفتن پرتابگرهای فضایی، رژیم ام‌تی‌سی‌آر، صادرات پرتابگرها، قطعات و فناوری‌های مربوط به تولید آن‌ها که مورد استفاده در برنامه‌های فضایی غیرنظامی است را نیز تحت کنترل و نظارت‌های دقیق قرار می‌دهد به طوری که کل کالاها و فناوری‌هایی که طبق این رژیم باید کنترل شوند در لیستی تهیه شده که شامل تجهیزات، نرم‌افزارها و فناوری‌هایی است که در دو دسته یک و دو دسته‌بندی شده است. دسته یک شامل سیستم کامل موشک و زیرسیستم‌ها نظیر مراحل ساخت راکت، موتور، انواع مراحل راکت، سیستم هدایت خودکار و پرتاب است که صادرات این تجهیزات به غیر اعضا ممنوع است و موثر بودن این مقررات منوط به رعایت ممنوعیت صادرات است و انتقال تاسیسات تولید گروه یک مطلقاً به سایر کشورها ممنوع است. اما در دسته دو سایر موارد مرتبط با فناوری موشک مجوز صادراتی دارد به شرط آنکه این تجهیزات با هدف نهایی کمک به پرتاب سلاح‌های انهدام انبوه و یا در خدمت توسعه موشک با برد و میزان مهمات غیرمجاز نباشد لذا تصمیم‌گیری در خصوص صادرات اقلام مجاز در دسته دوم بر عهده کشور عضو است (Ozga, 1993).

البته دامنه رژیم کنترل صادرات ام‌تی‌سی‌آر با افزایش کشورهای عضو گسترش پیدا کرده و امروزه ۳۵ کشور جهان عضو این رژیم هستند. زمانی که این رژیم در سال ۱۹۸۷ تاسیس شد، تمرکز آن بر عدم اشاعه سلاح‌های هسته‌ای بود اما در سال ۱۹۹۲ وقوع جنگ خلیج فارس موجب شد سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیکی نیز در چارچوب این رژیم قرار بگیرد، در واقع نیاز به کنترل راکت‌ها و موشک‌های کوچکتر، موجب گسترش قابل ملاحظه‌ای در اقلام و فناوری‌های موجود در دسته‌بندی گروه دوم شد و به این ترتیب نوزده پارامتر دیگر به آن اضافه شد به طوری که سیستم‌های موشکی کامل با برد کمتر از ۳۰۰ کیلومتر و سیستم‌های کامل وسایل نقلیه پروازی بدون سرنشین نظیر موشک‌های کروز، پهپادهای نقطه‌زن و شناسایی با همین ویژگی در کنار ظرفیت‌هایی نظیر کنترل پرواز و ناوبری خودکار و قابلیت کنترل پروازهایی خارج از دید مستقیم در عملیات‌های انسانی، ترکیب مکانیزم‌ها و سیستم‌های توزیع آئروسول با ظرفیت بیش از ۲۰ لیتر و همچنین طراحی و اصلاح

این سیستم‌ها و در نهایت هدف و قصد در استفاده از فناوری‌ها و اقلام یاد شده، دامنه ام‌تی‌سی‌آر را گسترش داد تا جایی که در سال ۲۰۰۳ راهکار کنترل همه‌جانبه با توجه به اهداف، نیت و استفاده نهایی از اقلام صادراتی مورد توجه قرار گرفت. نکته مهم در خصوص تفاوت بین سیستم‌های فضایی و موشک‌های بالستیک تهاجمی در محموله‌های حمل شده و کاربرد آن‌ها است. در اینجا است که افزودن محموله‌های تسلیحاتی و الگوریتم‌های مختلف هدایت امکان استفاده از پرتابگرهای فضایی و راکت‌های فضاشناسی را به‌عنوان موشک بالستیک فراهم می‌کند. بنابراین تفاوت تکنولوژیکی نه در ام‌تی‌سی‌آر و نه در هیچ سند رسمی دیگری برای کنترل صادرات تعریف و مشخص نشده، آنچه که اهمیت دارد اهداف دولت‌ها در استفاده از این فناوری‌ها است.

باید گفت رژیم کنترل صادرات ام‌تی‌سی‌آر با وجود ترتیبات نظارتی که برای کنترل صادرات فناوری‌های فضایی در حوزه پرتابگرها فراهم کرده است اما ضعف‌های ساختاری را نیز دارد. ماهیت غیر الزام‌آور آن، اصل اجماع در تصمیم‌گیری، نقض مداوم مواد آن توسط دولت‌های غیرعضو که متعهد به رعایت قوانین این رژیم شده‌اند و در نهایت روزنه و نقطه ضعفی که با ظهور سبک‌های جدید پرتاب نظیر پرتاب هوایی آشکار شده است، موجب شده این رژیم آن‌طور که باید کارکرد موثری را نداشته باشد. همان‌طور که قبلاً نیز به آن اشاره شده است ام‌تی‌سی‌آر یک معاهده نیست لذا مکانیسمی برای راستی‌آزمایی برای اطمینان از انطباق و تعهد به مواد آن وجود ندارد. از سویی دیگر در مورد اصل اجماع در تصمیم‌گیری نیز باید گفت این اصل انعطاف‌پذیری در توسعه اصول رژیم و تقویت آن را کاهش می‌دهد، هرچند که این رژیم باید با حذف دولت‌های نامطلوب اثربخشی خود را حفظ کند. با این وجود اصل اجماع بر توافقنامه‌های دو جانبه بین دولت‌ها تأثیری ندارد که در این باره می‌توان به توافقنامه آمریکا و کره جنوبی در سال ۲۰۱۲ اشاره کرد. در این توافقنامه به کره جنوبی اجازه داده شد برد موشک‌های بالستیک خود را از ۵۰۰ کیلومتر به ۸۰۰ کیلومتر ارتقا بدهد. در نهایت در خصوص سومین ضعف این رژیم باید گفت اثربخشی آن با نقض مداوم اصول آن توسط کشورهای غیرعضو کاهش یافته در حالی که این کشورها تعهد خود را به اصول آن اعلام کرده‌اند. به‌عنوان مثال چین، اسرائیل، رومانی و جمهوری اسلواکی موافقت کرده‌اند که دستورالعمل‌های ام‌تی‌سی‌آر را به‌طور یک‌جانبه رعایت کنند. چین به‌طور آزمایشی در بین سال‌های ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۲ تعهد خود را به ام‌تی‌سی‌آر انجام داد و در سال ۱۹۹۴ در بیانیه‌ای مشترک با آمریکا بر آن تأکید کرد اما با کمک به ایران و کره شمالی از سال ۱۹۹۸ به‌طور مداوم دستورالعمل‌های آن را نقض کرده است. در سال ۲۰۰۴ چین برای عضویت در ام‌تی‌سی‌آر درخواست داد اما به دلیل انتقال مداوم اقلام ذکر شده در لیست این رژیم به پاکستان، ایران و کره شمالی بدون اطلاع اعضای این رژیم درخواستش رد شد. با این وجود چین به‌طور رسمی با انطباق قوانین و ساختار داخلی خود مجدد در سال ۲۰۰۸ متعهد به اهداف ام‌تی‌سی‌آر شد. با این حال در سال ۲۰۱۲ مشخص شد چین بوکسیت یا همان آلومینیوم اوره را که برای ساخت موشک کاربرد دارد به یک کارخانه سلاح‌سازی در کره شمالی صادر می‌کند که این امر نقض قطعنامه شورای امنیت سازمان ملل متحد بود که نگرانی‌هایی را برانگیخت بنابراین نیاز به یک معاهده در زمینه عدم اشاعه و وسایل حمل سلاح‌های کشتار جمعی برجسته شد.

در نهایت در خصوص چهارمین ضعف این رژیم باید گفت مدل‌های جدید پرتاب مانند پرتاب‌های هوایی در حال توسعه است. پرتاب هوایی ترکیبی از استفاده از یک هواپیما حامل ماهواره و یک موشک کوچک برای ارسال ماهواره به مدار پایینی

زمین لئو^۱ است. هواپیمای حامل ماهواره مانند ماهواره‌های سرنشین‌دار معمولی طراحی شده و از فرودگاه یا یک ایستگاه فضایی خارج می‌شود و مجهز به یک موشک کوچک برای پرتاب دوم تا ارتفاع ۸ تا ۱۰ کیلومتری است. در حال حاضر چندین کشوری که در فناوری فضایی پیشرو هستند برنامه پرتاب‌های هوایی را برای اهداف تجاری در دستور کار قرار داده‌اند. اما این پرتاب‌های دو نقص و کمبود مهم را در رژیم ام‌تی‌سی‌آر آشکار می‌کند: اولاً راکت کوچکی که برای پرتاب استفاده می‌شود در دسته‌بندی دوم قرار می‌گیرد نه اول، که باید مورد به مورد بررسی شود، به طوری که حتی ممکن است هواپیمای حامل ماهواره و راکت با برد بیش از ۳۰۰ کیلومتر را حمل کند که در این صورت در دسته‌بندی یک قرار می‌گیرد. نکته دوم این است که هواپیمای حامل از یک خلبان استفاده می‌کند این در حالی است که در هر دو دسته‌بندی انجام شده یک و دو تنها وسایل نقلیه بدون سرنشین یعنی انواع پهپاد مورد توجه قرار گرفته و هواپیمای سرنشین‌دار در این دسته‌بندی‌ها جایی ندارد. همچنین این فعالیت‌های پرتاب هوایی عمدتاً برای اهداف غیرنظامی و تجاری هستند در حالی که هرگونه همکاری در زمینه دانش و توسعه موشکی و پرتابگرها، ممکن است برای سیستم‌های مربوط به جابه‌جایی و ارسال سلاح‌های کشتار جمعی استفاده شود (Takaya-Umehara, 2017: 154-157).

ترتیبات و اسنار^۲: رژیم کنترل صادرات ماهواره و تجهیزات و فناوری‌های مربوط به آن

می‌توان گفت چارچوب قانونی بین‌المللی به غیر از رژیم کنترل صادرات و اسنار که مربوط به فناوری‌هایی با کاربرد دوگانه است، در مورد کنترل صادرات سایر تجهیزات فضایی نظیر ماهواره‌ها و فناوری‌های مربوط به آن‌ها، رژیم کنترل صادراتی تخصصی وجود ندارد. بنابراین جابه‌جایی و انتقال بین‌المللی ماهواره‌ها، سایر تجهیزات فضایی و فناوری‌های مربوط به آن به دلیل داشتن کاربرد دوگانه در چارچوب این رژیم تنظیم و کنترل می‌شود به طوری که از انواع محموله‌ها و اتوبوس‌های فضایی تا سایر تجهیزاتی که تست مناسب برای حضور در فاصله صد کیلومتری زمین را با موفقیت پشت‌سر گذاشته‌اند شامل قوانین و اسنار می‌شود؛ البته به طور دقیق‌تر در لیست کالاها و فناوری‌هایی با کاربرد دوگانه برخی تست‌ها، آزمایش‌های مربوط به فعالیت‌های فضایی مانند طیف‌سنج جامدات، سنسورهای سنجش از راه دور، تصاویر تک‌طیفی و چندطیفی، سیستم ناوبری جهانی به دلیل داشتن ویژگی خاص مشخص شده‌اند. همچنین در لیست مربوط به مهمات که در چارچوب این رژیم تدوین شده مواردی نظیر فضاپیماها و اجزای آن‌ها که به طور خاص برای استفاده نظامی طراحی شده نیز آورده شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به تجهیزات و سیستم‌های الکترونیکی و طیف‌سنج‌های الکترومغناطیسی که هم‌زمان برای نظارت و جاسوسی در راستای اهداف اطلاعاتی، نظامی و امنیتی و در عین حال مقابله با این موارد کاربرد دارند، اشاره کرد (Setsuko, 2017: 141).

در واقع ترتیبات و اسنار در مورد کنترل صادرات سلاح‌های متعارف و کالاها و فناوری‌های با کاربرد دوگانه است که در سال ۱۹۹۶ ایجاد شده است. البته پیش از این رژیم کنترل صادرات کوکوم^۴ رژیم می‌مربوط به دوران جنگ سرد و تابع

^۱ Low Earth Orbit

۲ - لئو مدار نزدیک زمین است که معمولاً دوره گردشی آن به دور زمین کمتر از ۱۲۸ دقیقه است و مرکز گریزی شکل آن خیلی نزدیک به دایره است. بیشترین اجسام مصنوعی که در فضای بیرونی هستند در این مدار قرار می‌گیرند که ارتفاع آن‌ها از سطح آب‌ها (ارتفاع جغرافیایی) هرگز بیشتر از یک سوم شعاع زمین (۶۳۷۸ کیلومتر) نیست. تا به امروز تمامی انسان‌هایی که به ایستگاه‌های فضایی رفته‌اند به این مدار سفر کرده‌اند. از ۱۹۶۸ تا ۱۹۷۲ ماموریت برنامه‌های ماه‌پیمای آپولو انسان‌ها را به ورای این مدار فرستادند و از پایان این برنامه هیچ انسانی به ورای آن فرستاده نشده است.

^۳ Wassenaar Arrangement (WA)

^۴ Coordinating Committee for Multilateral Export Controls (COCOM)

مقررات حاکم در آن زمان بود اما پس از فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد نیاز به داشتن یک رژیم کنترل صادرات در زمینه تسلیحات متعارف و فناوری‌های با کاربرد دوگانه بیشتر احساس شد. در نتیجه کوکوم در سال ۱۹۹۴ منحل و رژیم ترتیبات واسنار به‌عنوان جایگزینی برای کوکوم در نظر گرفته شده و در سال‌های ۱۹۹۵-۱۹۹۶ تشکیل شد. در واقع به دلیل بی‌ثباتی ناشی از انباشت تسلیحات متعارف این رژیم از طریق افزایش شفافیت و مسئولیت‌پذیری بیشتر در انتقال تسلیحات متعارف و کالاها و فناوری‌های با کاربرد دوگانه در راستای ایجاد صلح تدوین و به‌طور رسمی در سال ۱۹۹۶ در وین ایجاد شد.

در واقع در چارچوب این رژیم اعضا به تبادل اطلاعات و رویکردهای سیاسی می‌پردازند، با این حال واسنار قدرت تصمیم جمعی ندارد و همه تصمیمات توسط کشورهای عضو به‌صورت مستقل و از طریق روش‌های ملی اجرا می‌شود. تصمیم‌گیری در این رژیم بر اساس اجماع و اختیار ملی است، لذا سیاست‌های ملی در این رژیم اهمیت به‌سزایی دارد، برخلاف رژیم کنترل صادرات ام‌تی‌سی‌آر، در رژیم واسنار تنها مسئولیت‌پذیری و صلاح‌دید ملی هر کشوری مد نظر است و در این میان هر کشوری خود در مورد انتقال یا عدم انتقال موارد مد نظر در این رژیم تصمیم‌گیری می‌کند (The Wassenaar Arrangement, 1996).

چنین تفاوتی را می‌توان این‌طور توضیح داد که هدف واسنار منع اشاعه سلاح‌های کشتار جمعی نیست و هر کشور حق دارد اقلام و سلاح‌هایی با کاربرد دوگانه و پیشرفته را برای دفاع از خود به دست آورد، که این امر مطابق با ماده ۵۱ منشور سازمان ملل متحد مبتنی بر حق دفاع مشروع از خود است. در این میان تحت این رژیم کنترل تجهیزات، کالاها، نرم‌افزار و تکنولوژی‌ها در رابطه با فعالیت‌های فضایی در قالب فناوری‌ها و کالاهایی با کاربرد دوگانه در قالب نه آیت‌م در فهرست حساس، بسیار حساس و فهرست مهمات دسته‌بندی شده است. لازم به ذکر است که این رژیم دارای رهنمودها و دستورالعمل‌هایی است که یکی مربوط به زمان تاسیس و دلایل ماهوی تاسیس آن است و دیگری شامل لیست کنترل روش‌های تبادل اطلاعات در موارد عمومی، روش‌های تبادل اطلاعات در مورد اسلحه، روش‌های تبادل اطلاعات در مورد ابزار و فناوری‌هایی با کاربرد دوگانه، شکل جلسات، نحوه مشارکت و نهایتاً موارد محرمانه می‌شود.

البته در نهمین نشست عمومی رژیم کنترل صادرات واسنار که در دسامبر سال ۲۰۰۳ برگزار شد، کشورهای عضو این رژیم مقررات ملی مربوط به کنترل صادرات خود را به اقلامی با کاربرد دوگانه که در فهرست نیستند نیز گسترش دادند؛ به این صورت که وقتی دولت مقصد صادرات از سوی شورای امنیت سازمان ملل تحت تحریم نظامی و یا هرگونه موارد مرتبط با تحریم نظامی قرار گرفته باشد، این تحریم‌ها چه الزام‌آور باشد یا نباشد، کشورهای عضو به شکل دواطلبانه از آن پیروی خواهند کرد که به اصطلاح می‌توان از آن به‌عنوان کنترل همه‌جانبه یاد کرد. اگرچه بر اساس ماهیت ذاتی این رژیم اجرای مواد آن نسبت به سایر رژیم‌های کنترل صادرات انعطاف‌پذیرتر است، به‌طوری که دولت‌های شرکت‌کننده در این معاهده می‌توانند موارد مربوط به استفاده نظامی را بر اساس تعریف خود مشخص کنند (Bauer, 2016: 34-36).

کردارنامه لاهه^۱

کد یا کردارنامه لاهه نام رژیمی چندجانبه در زمینه کنترل صادرات موشک‌های بالستیک به‌طور خاص می‌باشد که با بیش از ۱۳۸ عضو از کشورهای مختلف جهان، شاید اولین و تنها رژیم کنترل صادراتی باشد که اعضا آن به بیش از ۵۰ عضو می‌رسد و مهم‌ترین هدف این رژیم محدود کردن آزمایش موشک‌های بالستیک از سوی کشورها است.

^۱ The Hague Code of Conduct for Prevention of Ballistic Missile proliferation (HCoc)

می‌توان گفت شکل‌گیری این رژیم به جلسات و مشاوره‌ها در قالب رژیم کنترل فناوری موشکی بازمی‌گردد، جایی که بر اساس توافق اعضا پیش‌نویس اولیه کد لاهه در جلسه عمومی رژیم کنترل فناوری موشکی در هلستینکی در سال ۲۰۰۰ ارائه شد و پس از بحث و نقد پیرامون آن توسط اعضای رژیم کنترل فناوری موشکی قرار شد نظرات سایر کشورهای صاحب فناوری و غیرعضو نیز در نظر گرفته شود. سپس در سال ۲۰۰۲ در کنفرانس پاریس مقررات کردارنامه را تعیین کردند در ادامه در همان سال در کنفرانس دو روزه در لاهه رسمیت رژیم اعلام شد و به دلیل محل برگزاری کنفرانس با عنوان کد یا کردارنامه لاهه شناخته شد.

در توضیحات مربوط به این رژیم این‌طور آمده که هدف آن کمک به صلح و امنیت بین‌المللی از طریق تقویت تلاش‌های جهانی برای محدود کردن تکثیر موشک‌های بالستیک است زیرا از آنجایی که موشک‌های بالستیک خط سیری مرتفع و قوسی دارند وسیله مناسبی برای حمل سلاح‌های کشتار جمعی نظیر کلاهک هسته‌ای هستند که این امنیت و ثبات منطقه‌ای و جهانی را با خطر مواجه می‌کند. در واقع در اواخر دهه ۹۰ آزمایش موشکی کشورهای نظیر کره شمالی موجب شد کشورهای عضو ام‌تی‌سی‌آر در استراتژی خود نسبت به محدود کردن بیشتر فناوری موشکی تجدیدنظر کنند لذا در صدد شکل دادن به سازوکار کارآمدتری نسبت به رژیم کنترل فناوری موشکی برآمدند که بیشتر تمرکز آن بر اعتمادسازی و شفافیت بود. در واقع می‌توان گفت کردارنامه یا کد لاهه پیش‌زمینه‌ای برای رژیم منع اشاعه و گسترش در حوزه موشک‌های بالستیک محسوب می‌شود چرا که اعضا با یک الزام سیاسی و چندجانبه‌گرایی به دنبال شفافیت بیشتر در آزمایش‌های موشکی و برنامه فضایی غیرنظامی هستند که این روند در شکل‌گیری معاهدات منع اشاعه نظیر ان‌پی‌تی نیز قابل مشاهده است. لذا این رژیم شامل مجموعه‌ای از اصول کلی است که برخی تعهدات و اقدامات اعتمادسازی را در راستای مشروعیت‌زدایی از اشاعه موشک‌های بالستیک فراهم می‌کند، اگر چه مبتنی بر یک سیاست غیررسمی است و اجرای آن مبتنی بر سیاست‌های داخلی اعضا و به شکل داوطلبانه است. با این وجود کردارنامه لاهه تنها ابزار بین‌المللی برای تنظیم آزمایش موشک‌های بالستیک است، هر چند موشک‌های کروز را شامل نمی‌شود (HCOC, 2021).

شکل‌گیری رژیم‌های کنترل صادرات مبتنی بر قوانین عمومی تنظیم صادرات

در کنار مکانیسم‌های مربوط به کنترل صادرات بر مبنای رژیم‌های تخصصی مبتنی بر منع اشاعه که به‌عنوان نمونه در حوزه فناوری فضایی مورد بحث قرار گرفت، قوانین دیگری نیز در حقوق بین‌الملل وجود دارد که می‌تواند محدودیت‌های صادراتی را ایجاد کند. این محدودیت‌های صادراتی شامل (۱) رژیم تحریم‌های بین‌المللی و (۲) استثنائات امنیتی در قانون تجارت بین‌الملل می‌شود.

تحریم‌های بین‌المللی

تحریم‌ها ابزاری هستند که توسط کشورها یا سازمان‌های بین‌المللی با هدف ترغیب و یا وادار نمودن یک دولت، نهاد یا گروهی خاص برای تغییر سیاست‌های خود به‌کار گرفته می‌شوند، همچنین اعمال تحریم‌ها از سوی یک کشور نشان‌دهنده نظر و ایده این کشور در قبال رفتار دیگر بازیگران بین‌المللی است. به‌طور کلی می‌توان هدف از اعمال تحریم‌ها را این‌طور برشمرد: (۱) حل منازعه و درگیری (۲) عدم اشاعه سلاح‌های کشتار جمعی (۳) مبارزه با تروریسم (۴) ترویج دموکراسی (۵) حمایت از حقوق بشر (Peksen, 2019: 285).

تحریم‌های بین‌المللی به چند دسته تقسیم می‌شود:

(۱) تحریم‌های دیپلماتیک: این نوع تحریم شامل مواردی از جمله فراخواندن کارمند سفارت و کنسولگری، عدم شناسایی یک دولت خاص و تعلیق انواع روابط نظیر رابطه فرهنگی می‌شود؛

۲) تحریم‌های نظامی: این نوع تحریم شامل استفاده از زور علیه یک کشور و تحریم‌های تسلیحاتی برای قطع صادرات انواع تسلیحات و تکنولوژی‌ها با کاربرد دوگانه می‌شود؛

۳) تحریم‌های اقتصادی: این نوع تحریم به دنبال محدود کردن تجارت و سایر فعالیت اقتصادی با یک کشور خاص است. همچنین تحریم‌های اقتصادی را می‌توان علیه بازیگران غیردولتی نظیر گروه‌های تروریستی یا اشخاصی در کشور تحت تحریم اعمال کرد. این شکل از تحریم شامل اقدامات مختلفی نظیر اعمال محدودیت در واردات و صادرات، تعاملات تجاری و ممنوعیت تعاملات مالی کشور تحت تحریم با کشورهای جهان، محدود کردن سفر و در نهایت بلوکه کردن دارایی‌های کشور مذکور می‌شود (Kaempfer, 2003: 235).

لازم به ذکر است که تحریم‌های بین‌المللی نباید با رژیم‌های کنترل صادرات اشتباه گرفته شود چرا که هدف تحریم‌های بین‌المللی محدود کردن تجارت بین‌الملل است در حالی که هدف رژیم‌های کنترل صادرات تنظیم تجارت بین‌الملل یا همان صادرات بین‌المللی است، لذا تحریم‌ها ابزاری برای رژیم‌های کنترل صادرات محسوب می‌شود. ماده ۴۱ فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد که شامل اقدامات اجرایی غیرنظامی می‌شود، مبنای حقوقی برای تحریم‌های بین‌المللی است. این ماده همچنین تأکید می‌کند، مرجع تشخیص استفاده از نیروی نظامی یا تحریم‌های بین‌المللی برای تغییر رفتار یک دولت، شورای امنیت سازمان ملل متحد است و این نهاد با تشخیص اعمال تحریم، اجرای انواع محدودیت‌ها از جمله اختلال در تعاملات اقتصادی، دریایی، هوایی، ریلی، پستی، تلگرافی، رادیویی و روابط دیپلماتیک علیه کشور هدف را از تمام اعضای سازمان ملل درخواست می‌کند (The United Nations, 1945). در این زمینه به‌عنوان نمونه می‌توان به تحریم‌های سازمان ملل متحد علیه رودزیا در سال ۱۹۶۸ و آفریقای جنوبی در سال ۱۹۷۷ اشاره کرد که اعضای سازمان ملل متحد ملزم به پیروی از تصمیمات شورای امنیت علیه این دو کشور شدند. همچنین می‌توان به مثال ایران اشاره کرد که در بین سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰ شورای امنیت سازمان ملل مجموعه‌ای از تحریم‌های اقتصادی و نظامی را با ادعای عدم اشاعه سلاح‌های کشتار جمعی علیه برنامه هسته‌ای ایران وضع کرد.

همچنین تحریم‌های بین‌المللی ممکن است بدون تصمیم‌گیری از سوی یک نهاد رسمی نظیر شورای امنیت سازمان ملل متحد نیز اعمال شود. این وضعیت زمانی رخ می‌دهد که یکی از اعضای اصلی شورای امنیت مخالف تصویب قطعنامه‌ای برای اعمال تحریم است و آن را وتو می‌کند. تحت چنین شرایطی تحریم بدون اجماع اعمال می‌شود؛ به‌عنوان مثال در سال ۲۰۱۴ در واکنش به الحاق کریمه به روسیه برخی دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی به رهبری آمریکا و اتحادیه اروپا تحریم‌هایی را علیه روسیه اعمال کردند در حالی که روسیه خود از اعضا اصلی شورای امنیت است اما در مقابل نیز این کشور تحریم‌هایی را علیه آمریکا، اتحادیه اروپا، نروژ، کانادا و استرالیا اعمال کرد (Belin, 2021: 250). چنین اقدامات

۱ - قطعنامه ۲۳۲ شورای امنیت سازمان ملل متحد که در تاریخ ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶ تصویب شد، سندی بین‌المللی درباره تحریم اقتصادی رودزیا جنوبی با هدف سرکوب شورش‌ها محسوب می‌شود، مطابق این قطعنامه تمامی کشورهای عضو سازمان ملل از واردات آذین، سنگ آهن، کروم، آهن، شکر، تنباکو، مس، یا محصولات دامی جنوب رودزیا منع کرد و صادرات اسلحه، مهمات از همه نوع، هواپیماهای نظامی، خودروهای نظامی و تجهیزات و مواد را برای تولید و نگهداری سلاح و مهمات، نفت و محصولات نفتی ممنوع گشت. قطعنامه مذکور طی نشست ۱۱۳۴۰ام با ۱۱ موافق، ۰ مخالف و ۴ ممتنع به تصویب رسید.

۲ - قطعنامه ۴۱۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد، که به اتفاق آرا در ۴ نوامبر ۱۹۷۷ تصویب شد، تحریم تسلیحاتی را علیه آفریقای جنوبی وضع کرد. لغو فروش هواپیما و زیردریایی از سوی فرانسه، لغو فروش موشک‌های سار از سوی اسرائیل، ممنوعیت فروش جنگنده و در نهایت لغو فروش اونیوم غنی شده از سوی آمریکا از جمله پیامدهای این قطعنامه بود.

یک‌جانبه‌ای «اقدامات متقابل»^۱ نامیده می‌شود و به لحاظ حقوق بین‌الملل منعی ندارند اما به شدت کنترل می‌شود. البته این اقدامات ذیل قانون مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی قرار می‌گیرد بنابراین بر اساس این قانون یک دولت یا سازمان بین‌المللی که از رفتار نادرست دولت و سازمان بین‌المللی دیگر متضرر شده است با توسل به اقدامات متقابل و یک‌جانبه تلاش می‌کند دولت مذکور را وادار به تغییر رفتار کند. اما حقوق بین‌الملل اقدامات متقابل علیه دولت و سازمان بین‌الملل ناقض صلح و امنیت بین‌المللی از سوی کشورهای آسیب ندیده را نیز تحت دو شرایط مجاز می‌داند: (۱) اگر نهاد رسمی مانند شورای امنیت با هدف حفظ امنیت بین‌المللی فراخوانی را در این زمینه منتشر کند تحت چنین شرایطی همه دولت‌ها موظف به اجرای آن هستند تا از منافع جمعی حمایت کنند (۲) زمانی که نقض عهد و رفتار نادرست بین‌المللی کل جامعه جهانی را تحت تاثیر قرار دهد (Crawford, 2010: 178).

استثنائات امنیتی سازمان تجارت جهانی

می‌توان گفت هرگونه محدودیت در تجارت بین‌المللی انواع کالا، خدمات و فناوری ممکن است نقض توافقنامه‌های سازمان تجارت جهانی^۲ باشد که در سال ۱۹۹۴ در مراکش به تصویب دولت‌ها رسید. همچنین این محدودیت‌ها در صادرات مغایر با اصول اساسی توافقنامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) که تجارت کالا و توافقنامه عمومی تجارت خدمات (گاتس) که تجارت خدمات را تنظیم می‌کند، نیز محسوب می‌شود. اجرای رژیم کنترل صادرات نقض ماده ۱ گات و ۲ گاتس است زیرا در این مواد اولاً به عدم تبعیض در بین اعضای سازمان تجارت جهانی تاکید شده، ثانياً کنترل صادرات مانند مانعی غیرتعرفه‌ای در تجارت کالاها مغایر با گات است. همچنین اقدامات مربوط به کنترل صادرات مغایر با ماده ۸ گات نیز هست چرا که این ماده در مورد هزینه‌ها و مقررات مربوط به واردات و صادرات است و وظایف کلی را برای کاهش پیچیدگی مقررات در این حوزه را تعیین می‌کند. علاوه بر این رژیم کنترل صادرات مغایر ماده ایکس گات که مربوط به تنظیم مقررات تجارت داخلی است نیز محسوب می‌شود چرا که این ماده مربوط به در پیش گرفتن رفتار منطقی و بی‌طرفانه در صادرات و واردات و تعاملات تجاری با سایر کشورهاست (Rojas, 2018: 2678).

با این وجود، قوانین سازمان تجارت جهانی امکان محدود کردن روابط تجاری را به دلایل امنیتی نیز پیش‌بینی کرده به طوری که ماده ۲۱ گات و ماده ۱۴ گاتس تاکید می‌کنند: «هیچ چیزی در این توافق نباید به معنای جلوگیری از انجام اقدامی که هر کدام از طرف‌ها برای حفظ منافع امنیتی خود ضروری می‌دانند، تفسیر شود». در این میان مواردی از جمله حمل و نقل مواد شکاف‌پذیر هسته‌ای و فرآورده‌های به دست آمده از آن، نقل و انتقال تسلیحات، انواع مهمات و تجهیزات جنگی، جابه‌جایی کالاها و موادی که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم مربوط به انواع تسلیحات نظامی است و در نهایت شرایط جنگی در روابط بین‌الملل که اقدامات خاصی را می‌طلبد، جزء مواردی هستند که در این مواد به‌عنوان خطر امنیتی برای دولت‌ها ذکر شده است (Voon, 2019: 47). لذا بر اساس این مواد، هر یک از اعضا در تصمیم‌گیری و تشخیص وضعیت مخاطره‌آمیز و محافظت از منافع امنیتی و حیاتی خود استقلال عمل دارند. همین بند موجب شده کشوری مانند آمریکا سال‌ها سیاست‌های کنترل صادرات خود را بر اساس آن توجیه کند.

اجرای رژیم‌های کنترل صادرات

^۱ Countermeasure

^۲ The World Trade Organization (WTO)

^۳ The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

^۴ The General Agreements on Trade in Services (GATS)

اجرای رژیم‌های کنترل صادرات بر اساس ملاحظات فنی و سیاسی انجام می‌شود و در این میان مجموعه و لیستی از فناوری‌ها و کالاهای حساس و کشورهایی که تهدید محسوب می‌شوند، جزء پارامترهای اساسی اجرای رژیم‌های کنترل صادرات هستند. این نوع رژیم‌ها در سطح بین‌الملل تعریف می‌شود اما به صورت ملی توسط دولت‌ها اجرا و اعمال می‌شوند. بنابراین در اجرای این رژیم‌ها دولت‌ها به‌طور مستقیم درگیر هستند و به‌عنوان اجراکننده این رژیم‌ها نقش مهمی دارند زیرا اجرای موثر رژیم‌های کنترل صادرات نیازمند روش‌های پیچیده، پرهزینه و پرریسک است. همچنین هر رژیم کنترل صادرات با روشی تلفیقی بین‌المللی و ملی اجرا می‌شود به طوری که در ابتدا طرف‌های امضاکننده یک رژیم برای تعریف مبنایی اصلی و نحوه اجرا شدن آن با یکدیگر مذاکره می‌کنند و به توافق می‌رسند سپس مبنای مورد توافق قرار گرفته با قانون ملی هر کشور تطبیق داده و اعمال می‌شود.

لازم به ذکر است هر یک از لیست‌های موجود در رژیم‌های کنترل صادرات در واقع عنصر اصلی و پایه‌ای این رژیم‌ها را نشان می‌دهد لذا فهم و آگاهی دقیق از لیست‌های تدوین شده برای اجرای موثر قوانین کنترل صادرات ضروری است. به‌طور کلی این لیست‌ها، کالاها و فناوری‌ها با کاربردهای نظامی و دوگانه را پوشش می‌دهد و به‌طور منظم با توجه به پیشرفت‌های تکنولوژیکی اصلاح و به‌روز می‌شوند. همچنین انگیزه دولت‌ها برای اعمال کنترل نیز با تهدیدهای جدید شکل می‌گیرد. در ابتدا هدف رژیم‌های کنترل صادرات جلوگیری از دستیابی دولت‌های ناقض صلح و امنیت بین‌المللی به فناوری‌ها و کالاهای حساس بود اما امروزه این رژیم‌ها در زمینه مقابله با تروریسم و نقض حقوق بشر نیز کنترل‌هایی را اعمال می‌کنند. این رژیم‌ها همچنین سازوکارهای همکاری بین کشورهای عضو را از طریق برخی مکانیسم‌ها نظیر تبادل اطلاعات، برگزاری جلسات منظم، ایجاد نهادهای سازمانی، هم‌فکری و مشورت در خصوص موارد حساس و در نهایت بررسی دستورالعمل‌های پیشنهاد شده، فراهم می‌کنند.

اجرای رژیم‌های کنترل صادرات در سطح ملی

رژیم‌های کنترل صادرات در چارچوب قوانین ملی هر یک از کشورهای عضو اجرایی می‌شود، لذا این کشورها دستورالعمل‌ها و لیست مواردی که باید کنترل شوند را در سیستم حقوقی خود تعریف و نهادی به همین منظور برای انجام این امر ایجاد می‌کنند. در این میان هر کدام از کشورها دو لیست از کالاها و فناوری‌هایی که باید کنترل شوند را تهیه می‌کنند: یک لیست مربوط به کالاها و فناوری‌هایی با کاربرد نظامی و دیگری کالاها و فناوری‌هایی با کاربرد دوگانه است و نهاد تاسیس شده مسئول صدور مجوزهای لازم برای انتقال بین‌المللی کالاها و فناوری‌های مذکور است.

اگر موردی هم در لیست ملی رژیم‌های کنترل صادرات و هم در تصمیمات مربوط به تحریم علیه یک کشور یا شهروندی ذکر شده باشد، نهاد اجرایی در سه مرحله پس از بررسی‌های لازم مجاز به انجام انتقال است: (۱) چه کسی کاربر نهایی کالا و فناوری است دولت یا شخص؟ (۲) هدف از انتقال کالا و فناوری چیست؟ (۳) کاربردها و ویژگی‌های کالا و فناوری در حال انتقال چیست؟ این نهاد همچنین تعیین می‌کند که واسطه‌های اصلی تجاری و نحوه تامین مالی انتقال کدامند؟ اگر این انتقال خطری برای امنیت و ثبات بین‌المللی داشته باشد مجوز صادر شده رد می‌شود. در نهایت کشورهای عضو هر یک از اعضا را که قوانین را نقض کند و کالاها و فناوری‌های کنترل شده را بدون مجوز داد و ستد کند، تحریم می‌کنند. لازم به ذکر است اقدامات مربوط به کنترل صادرات دارای کاربردهای فراسرزمینی نیز هست، یعنی مجوز صادر شده برای یک کالای خاص نیازمند صدور مجدد است، بر این اساس کاربر نهایی در کشور واردکننده باید اجازه صادرات مجدد آن کالا و فناوری خاص را از دولت صادرکننده اولیه دوباره اخذ کند.

آمریکا از مقررات فراسرزمینی رژیم‌های کنترل صادرات بیشترین استفاده را می‌کند به طوری که اگر جزء و بخش کوچکی از یک کالا و فناوری توسط آمریکا ساخته و مجوز صادراتی آن توسط این دولت صادر شده باشد، کل کالایی که این بخش

یا جزء در آن به‌کار رفته، شامل قوانین کنترل صادرات آمریکا خواهد شد زیرا در آن کالا تکنولوژی آمریکایی به‌کار رفته و یا به اصطلاح آلوده به تکنولوژی آمریکایی شده است، بنابراین چنین کالایی نیازمند صدور دو مجوز است یکی کشور صادرکننده و دیگری ایالات متحده آمریکا؛ می‌توان این واقعیت را بر اساس تئوری آلودگی^۱ تفسیر کرد که مغایر با قوانین بین‌المللی است. اما این امر نشان‌دهنده نقض حاکمیت دولت صادرکننده است چرا که مرجع نهایی برای صادرات کالای مورد بحث آمریکا است لذا قانون آمریکا یکی از پارامترهای اساسی در کنترل صادرات بین‌المللی محسوب می‌شود (Seyoum, 2017: 50).

مقررات فراسرزمینی آمریکا بر اساس دو رژیم است: ۱) تجارت اسلحه تحت قانون کنترل صادرات سال ۱۹۷۶ (مقررات مربوط به تجارت بین‌المللی اسلحه (ایتار)^۲ رژیم ایتار توسط وزارت امورخارجه اجرا می‌شود که اقدامات و کنترل‌های مربوطه بر اساس لیست تسلیحاتی ایالات متحده^۴ انجام می‌شود. تجارت کالاها و فناوری‌ها با کاربرد دوگانه نیز تحت قانون صادرات سال ۱۹۷۶ و مقررات اداره صادرات^۵ قرار دارد و این قوانین نیز توسط وزارت بازرگانی، دفتر اداره صادرات بر اساس لیست کنترل تجارت آمریکا^۶ اعمال می‌شود. می‌توان گفت اولی که بیشتر مبتنی بر بعد نظامی است و انتقال و جابه‌جایی کالاها و فناوری‌های مربوط به حوزه دفاعی را مدنظر دارد و اما قانون دوم که بیشتر جنبه تجاری و اقتصادی دارد بیشتر بر کالاها و فناوری‌هایی متمرکز است که کاربرد دوگانه دارد، که ممکن است در راستای تولید سلاح‌های کشتار جمعی و سیستم‌های انتقال‌دهنده‌ها مانند انواع موشک را شامل شود (Achilleas, 2017: 13).

برای مثال در قانون داخلی آمریکا در بین پارامترهای مربوط به فضا و فناوری مرتبط با آن، انتقال پرتابگرهای فضایی و تجهیزات مرتبط با آن به شکل مستقیم زیر نظر اداره کنترل تجارت دفاعی و وزارت خارجه قرار داد و این اداره مطابق با قوانین مربوط به ام‌تی‌سی‌آر رفتار می‌کند. همچنین این قوانین در ایتار و قانون کنترل صادرات باز نمود داشته است به‌طوری که صادرات یک پرتابگر به‌طور کامل به یک کشور خارجی غیرممکن است. در مورد انتقال فراملی ماهواره‌ها، قطعات، اجزا و فناوری‌های مرتبط با آن در طول زمان در سیاست کنترل صادرات ایالات متحده آمریکا، تغییراتی ایجاد شده که این امر به تحولات و تغییرات مکرر در مرجع صادرکننده مجوز این فناوری باز می‌گردد. در این میان در یک دوره زمانی دفتر صنعت و امنیت که سابقاً با عنوان دفتر اداره صادرات وزارت بازرگانی شناخته می‌شد، این مجوز را در آمریکا با توجه به منافع اقتصادی و ملی و سایر الزامات دیگر صادر می‌کرد، در دوره‌های دیگر وزارت بازرگانی مجوز صادرات را با توجه به الزامات امنیت ملی صادر می‌کرد (Broner, 2017: 20).

اتحادیه اروپا نیز یک رژیم کنترل صادرات را برای تنظیم صادرات کشورهای عضو در نظر گرفته است. رژیم مربوط به تجارت اسلحه از جمله این موارد است که در سال ۲۰۰۸ به تصویب رسید و در آن قوانین کنترل صادرات فناوری نظامی و تجهیزات مربوطه تنظیم شده است (Brewster, 1983: 250). در ادامه، در سال ۲۰۰۹ نیز دستورالعمل‌هایی در خصوص تهیه ملزومات دفاعی و امنیتی حساس از سوی اتحادیه اروپا تصویب شد، همچنین در همین سال در رابطه با تجارت کالاهایی با کاربرد دوگانه، رژیمی با عنوان رژیم کنترل صادرات فناوری‌های دو منظوره اتحادیه اروپا^۷ با هدف برای کنترل صادرات، انتقال، دلالی و ترانزیت کالاهایی با این ویژگی توسط اتحادیه اروپا تنظیم شد. در حقیقت این رژیم جابه‌جایی

^۱ Contamination Theory

^۲ The Export Control Act of 1976

^۳ The International Traffic in Arms Regulations (ITAR)

^۴ The United States Munitions List (USML)

^۵ The Export Administration Regulations (EAR)

^۶ The Commerce Control List (CCL)

^۷ European Union Community Regime for Dual-Use Export Controls

آزادانه کالاها و فناوری‌هایی با کاربرد دوگانه را در داخل اتحادیه اروپا تنظیم می‌کند و در مقابل نیز هر یک از کشورها برای صادرات این نوع کالاها به خارج از اتحادیه اروپا مجوز ملی صادر می‌کنند (OJEU, 2009). مبنای اساسی مقررات این رژیم، الزام‌آور و قانونی برای کشورهای اتحادیه اروپا است. از آنجایی که مفهوم صادرات در این رژیم به معنای انتقال کالا، نرم‌افزار و فناوری از کشورهای اتحادیه اروپا به مقصدی خارج از جامعه اروپا تعریف می‌شود، پرتاب تجهیزات فضایی در این تعریف لحاظ نشده و مدنظر قرار نگرفته است. بر اساس این سند مجوز برای صادرات کالاها و فناوری‌هایی با کاربرد دوگانه در پیوست-۱ مندرج شده است اما برخی اقلام با کاربرد دوگانه که در این پیوست مدنظر قرار نگرفته از قانون کنترل همه‌جانبه تبعیت می‌کنند. کنترل همه‌جانبه در بیشتر موارد در برابر خطرات ناشی از انتشار سلاح‌های کشتار جمعی و تجهیزات مربوط به انتقال آن‌ها نظیر موشک‌ها، به کار گرفته می‌شود. اما اگر مقصد صادرات مشمول تحریم‌های تسلیحاتی باشد که شورای اتحادیه اروپا و یا سازمان امنیت و همکاری اتحادیه اروپا در نظر گرفته و یا از سوی شورای امنیت سازمان ملل متحد قطعنامه‌ای الزام‌آور صادر شده باشد، در این صورت هر کشوری موظف است کنترل صادرات را در خصوص اقلامی که کاربرد نظامی دارند علیه کشور هدف به کار گیرد.

در خصوص الزامات موجود در این رژیم در خصوص فناوری فضایی باید گفت کالاها و فناوری‌های مرتبط با فضا در قالب انواع سنسورها و لیزرها، ردیاب اپتیکی جامدات همراه با آزمایشات فضایی، تجهیزات مربوط به دریافت داده‌های ماهواره‌های ناوبری، راکت‌های فضاشناسی تا برد ۳۰۰ کیلومتر، موتور راکت‌های سوخت مایع، جامد و تجهیزات مرتبط با آن‌ها، تجهیزات تولیدشده برای سیستم‌های پیش‌ران راکت‌های مایع و هیبریدی و فناوری‌های خاص برای پرتابگرها، انواع تجهیزات ناوبری، هوانوردی و در نهایت انواع پیش‌ران از جمله موارد کنترل شده هستند. همچنین تعریفی که برای فضاپیما در مقررات مربوط به کنترل صادرات اتحادیه اروپا آمده مشابه با تعریفی است که در رژیم کنترل صادرات واسنار به کار رفته است. این تعریف ماهواره‌ها به شکل کامل و نرم‌افزارهایی که به طور خاص برای تولید تجهیزات فضاپیما طراحی شده‌اند را شامل می‌شود. مقررات مربوط به کنترل صادرات اتحادیه اروپا در زمینه سیستم کنترل صادرات مجدد مشابه با سیستمی است که ایالات-متحده آمریکا دارد. البته در یک مورد متفاوت است، اینکه مقررات اروپا در مورد ارائه خدمات یا انتقال فناوری مربوط به جابه‌جایی فرامرزی افراد اعمال نمی‌شود (Bauer, 2016: 12-14).

به طور کلی باید گفت اجرای رژیم‌های کنترل صادرات در سطح ملی تنها به عهده دولت‌ها نیست و با توسعه این نوع از رژیم‌ها، شرکت‌ها از تجارت آزاد به یک تجارت کنترل‌شده هدایت شده‌اند. اولین پیامد چنین سازوکاری این است که در هر شرکت بزرگ یک بخش اداری پیچیده و مهم برای بررسی و اجرای رژیم‌های کنترل صادرات ایجاد شده و همچنین این شرکت‌ها باید رویه‌های داخلی خاصی را اجرا کنند، به طوری که در قراردادهای تجاری ذکر بندهای کنترل صادرات ضروری است. انجام این اقدامات اهمیت ویژه‌ای دارد زیرا شرکت‌ها در صورت عدم رعایت مقررات کنترل صادرات مجازات می‌شوند. لازم به ذکر است سازمان‌های دولتی و دانشگاه‌ها نیز ملزم به رعایت قوانین رژیم‌های کنترل صادرات هستند. در حقیقت، اجرای رژیم‌های کنترل صادرات بر بازیگران اقتصادی و علمی که در بخش‌های حساس کار می‌کنند بسیار تاثیرگذار است. این رژیم‌ها نه تنها کالاها و فناوری‌ها بلکه دانش مربوط به آن‌ها را نیز در بر می‌گیرد تا جایی که حتی مذاکره مقدماتی درباره یک برنامه یا پروژه با یک کشور خارجی نیازمند مجوز است. به همین دلیل، مکالمات ایمیلی و تلفنی نیز کنترل می‌شود، این سازوکارهای کنترلی در برخی مواقع با سختگیری زیادی همراه است به طوری که ممکن است در یک نهاد کارکنان به دلیل ملیت از برخی پروژه‌ها حذف شوند و یا دانشگاه‌های فنی و علمی محدودیت‌هایی را در برگزاری برخی دوره‌ها و فرصت‌های مطالعاتی برای دانشجویانی که انتقال فناوری به کشور آن‌ها با ریسک همراه است، در نظر بگیرند (Khan, 2017: 83-112).

موثر بودن رژیم‌های کنترل صادرات در اجرا

اما سه موضوع اثربخشی رژیم‌های کنترل صادرات را در اجرا زیر سوال می‌برد چرا که این رژیم‌ها از یکسو توسط اجراکنندگان نقض می‌شوند و یا در تعارض با برخی قوانین بدیهی قرار دارند، از سوی دیگر نیز در این رژیم‌ها محدودیت سیاستگذاری وجود دارد.

نقض از سوی اجراکنندگان رژیم‌های کنترل صادرات

از آنجایی که اجرای رژیم‌های کنترل صادرات در چارچوب اقتصادی و تجاری انجام می‌شود، قوانین و محدودیت‌های موجود در این رژیم‌ها بر رقابت‌پذیری صنایع مربوطه اثر دارد زیرا پروسه مربوط به صادرات کالاها و فناوری‌های حساس پیچیده، دست‌وپاگیر و پرهزینه است. لذا با اعمال بیش از اندازه این رژیم‌ها در تعاملات تجاری برخی شرکت‌های تجاری بازارهای بین‌المللی خود را از دست می‌دهند. به‌عنوان مثال شرکت‌های فناوری آمریکا مدهاست که به دلیل اقدامات سختگیرانه دولت این کشور در کنترل صادرات متضرر می‌شوند، به طوری که این شرکت‌ها در برخی بازارهای استراتژیک نظیر بازار چین غایب هستند در حالی که شرکت‌های اروپایی به قراردادهای پرسودی دست می‌یابند. این موضوع سبب می‌شود در برخی مواقع قوانین مربوط به رژیم‌های کنترل صادرات توسط برخی دولت‌ها و شرکت‌ها نقض شوند (Craft, 1999: 298).

تعارض با برخی حقوق اساسی

در وهله دوم رژیم‌های کنترل صادرات مغایر با برخی حقوق و قوانین اساسی و بدیهی است به طوری که اجرای این رژیم‌ها اصول حقوقی مذکور را ذایل می‌کند. رژیم‌های کنترل صادرات مغایر با آزادی اقتصادی است زیرا محدودیت‌هایی را بر جابه‌جایی آزادانه کالا، سرمایه، خدمات، انواع فناوری و خدمات اعمال می‌کند و مانع از دستیابی آزادانه همه دولت‌ها به بازار آزاد جهانی می‌شود. همچنین رژیم‌های کنترل صادرات بر حق سرمایه‌گذاری نیز تاثیر منفی دارند به طوری که مانع فعالیت‌های شرکت‌های خارجی مستقر در کشوری که رژیم علیه آن اعمال شده، می‌شوند. علاوه بر این، رژیم‌های کنترل صادرات با جلوگیری از انتقال فناوری و دانش به برخی کشورها حق توسعه آن‌ها را ضایع می‌کنند. برای مثال جلوگیری از توسعه پروژه‌های فضایی توسط برخی کشورها با اجرای قوانین کنترل صادرات محدودیت‌هایی را بر استفاده آزادانه از فضا تحمیل می‌کند که جزء اصول اساسی قانون فضاست. در عین حال برخی قوانین مربوط به حقوق بشر نیز ممکن است تحت تاثیر رژیم‌های کنترل صادرات قرار بگیرد زیرا محدود کردن دسترسی به اطلاعات و دانش به افراد به دلیل ملیت خاص در راستای اجرای رژیم‌های کنترل صادرات، مغایر با آزادی اطلاعات یا حق تحصیل است. در نهایت نیز اعمال فراسرزمینی قانون کنترل صادرات توسط آمریکا ناقض اصل حاکمیت دولت‌های جهان است.

محدودیت‌ها در سیاستگذاری رژیم‌های کنترل صادرات

در زمینه محدودیت سیاستگذاری در رژیم‌های کنترل صادرات باید به استثنائات موجود در این رژیم‌ها اشاره کرد. به‌عنوان مثال این رژیم‌ها در مورد کالاها و فناوری‌هایی که آزادانه در بازار در دسترس هستند قابل تعمیم نیستند. همچنین مکانیسم‌های کنترل دارای محدودیت‌های فنی ذاتی هستند، لذا اگر رژیم‌ها همه کالاها و فناوری‌ها را لیست نکنند امکان صادرات و واردات مواردی که در این لیست نیستند وجود دارد. به‌عنوان مثال شرکت مستقر در اروپا تالس آلابیا^۱ ماهواره‌هایی را طراحی کرده که هیچ جزء و بخش آمریکایی در آن به‌کار نرفته است در نتیجه می‌تواند چنین ماهواره‌هایی را فارغ از

محدودیت‌های قانون ای‌تار^۱ به هر کشوری از جمله چین بفروشد، در حالی که شرکت‌های آمریکایی نمی‌توانند چنین مبادله تجاری را با چین داشته باشند. همچنین از آنجایی که موارد ذکر شده در لیست‌ها غالباً بر اساس کارکردشان در این لیست‌ها جا گرفته‌اند، می‌توان با تغییر کاربرد کالاها و فناوری‌ها رژیم‌های کنترل صادرات را دور زد. به همین دلیل اعضای رژیم ملزم هستند تا لیست‌های مذکور را مرتب بررسی و به‌روز کنند. همچنین امروزه امکان انتقال داده‌های حساس توسط شبکه‌های ارتباطی اینترنتی وجود دارد که می‌توان از این موضوع به‌عنوان یکی از مهم‌ترین محدودیت‌های رژیم‌های کنترل صادرات نام برد. در عین حال با توجه به محدودیت‌های سیاست‌گذارانه در رژیم‌های کنترل صادرات شاید بتوان سرعت توسعه و رشد تکنولوژیکی کشوری را کاهش داد اما نمی‌توان مانع سیاست‌های دولت مذکور در مسیر توسعه فناورانه شد.

ایران و رژیم‌های کنترل صادرات

در مورد رابطه ایران و رژیم‌های کنترل صادرات مهم‌ترین نمونه مربوط به برنامه هسته‌ای این کشور و اعمال تحریم‌هایی در این زمینه است. بین ایران و گروه ۱+۵ (آمریکا، روسیه، چین، انگلیس، فرانسه و آلمان) در سال ۲۰۱۵ با هدف محدودسازی برنامه صلح‌آمیز هسته‌ای تهران، مذاکراتی صورت گرفت که به توافقنامه برجام منتهی شد. می‌توان گفت مبنای این مذاکرات معاهدات منع اشاعه و گسترش نظیر ان‌پی‌تی بود تا مانع پیشرفت بیشتر ایران در فناوری هسته‌ای شود. در حقیقت می‌توان گفت پرونده‌ای تحت عنوان پی‌ام‌دی^۲ که از جانب غرب با عنوان ابعاد احتمالی برنامه نظامی هسته‌ای ایران شناخته می‌شود و در مقابل نیز ایران آن را مطالعات ادعایی غرب می‌داند، به‌عنوان کاتالیزوری برای محدودسازی برنامه هسته‌ای ایران محسوب می‌شود چرا که بر اساس این پرونده و ادعاهای موجود در آن برنامه هسته‌ای صلح‌آمیز ایران تحت نظارت و تمرکز کشورها قرار گرفت و با امضای برجام ایران متعهد به قبول برخی تعهدات از جمله محدودیت در غنی‌سازی اورانیوم و ساخت انواع سانتریفیوژ شد و در مقابل نیز کشورهای مذاکره‌کننده که پیش از این با استفاده از ابزار تحریم، فشارهای اقتصادی را به ایران تحمیل کرده بودند، پذیرفتند تا حدی از این فشارهای اقتصادی بکاهند و برخی تحریم‌های اعمال‌شده که مهم‌ترین آن‌ها مربوط به قطعنامه‌های شورای امنیت علیه ایران بود را لغو کنند. در حقیقت مهم‌ترین نمود و مصداق عملی استفاده ابزاری از تحریم‌ها برای کارکرد بهتر رژیم‌های کنترل صادرات در مذاکرات هسته‌ای ایران قابل مشاهده است چرا که شورای امنیت سازمان ملل طی چندین قطعنامه علیه برنامه هسته‌ای ایران ذیل فصل هفتم منشور ملل متحد از انواع تحریم‌های مالی، صادراتی، وارداتی و نظامی علیه ایران استفاده کرد تا مانع اشاعه فناوری هسته‌ای به کشوری نظیر ایران شود و دیگر کشورها از جمله ایالات متحده آمریکا نیز بر اساس قوانین داخلی و مطابق با رژیم‌های کنترل صادرات تحریم‌هایی را علیه ایران وضع کردند.

قطعنامه‌های تحریمی شورای امنیت سازمان ملل متحد علیه ایران

در خصوص قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل علیه برنامه هسته‌ای ایران، می‌توان به قطعنامه ۱۸۰۳ که در سال ۲۰۰۸ با رأی مثبت و یک رأی ممتنع به تصویب این شورا رسید، اشاره کرد. مفاد این قطعنامه به شکل رسمی توسط فرانسه و بریتانیا پیشنهاد شده بود و برای اولین بار تحریم‌هایی برای اقتصاد ایران وضع گردید که از جمله کنترل صادرات و واردات ایران و خصوصاً کالاهایی که دارای مصرف دوگانه در صنایع نظامی و غیرنظامی بودند را شامل شد (The United Nations, 2010). البته پیش از این قطعنامه ۱۷۴۷ به‌عنوان یک قطعنامه لازم‌الاجرا از سوی شورای امنیت سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۷ با رأی موافق تمامی پانزده عضو شورا به تصویب رسید که در آن از تمامی کشورهای جهان خواسته شده بود تا فعالیت خود با شرکت‌های ایرانی که در زمینه انرژی هسته‌ای فعالیت دارند را محدود کنند. همچنین ممنوعیت صادرات

^۱ ITAR-free

^۲ Possible Military Dimensions (PMD)

و واردات سلاح‌های سنگین به ایران نیز از دیگر موارد صادره در این قطعنامه بود. همچنین شورای امنیت به جمهوری اسلامی ایران ۶۰ روز مهلت داد تا با تبعیت از این قطعنامه و درخواست‌های قطعنامه ۱۷۳۷ که پیش از آن تصویب شده بود، به فعالیت‌های «حساس اتمی» خود، از جمله غنی‌سازی اورانیوم پایان دهد. لازم به ذکر است در ضمیمه این قطعنامه نهادها و افراد مرتبط با فناوری موشک‌های بالستیک نیز ذیل تحریم قرار گرفتند (The United Nations, 2007).

قطعنامه ۱۷۳۷ از دیگر قطعنامه‌های شورای امنیت است که با رأی هر ۱۵ عضو شورای امنیت سازمان ملل در سال ۲۰۰۶ به تصویب رسیده بود و با هدف توقف برنامه غنی‌سازی اورانیوم تحریم‌هایی ضد ایران وضع شد. در متن این قطعنامه این‌طور آمده بود: «به منظو محدود نمودن توسعه فناوری‌های حساس در ایران که پشتیبان برنامه‌های هسته‌ای و موشکی این کشور است، کلیه کشورها باید اقدامات لازم را برای جلوگیری از عرضه، فروش یا انتقال کلیه اقلام، مواد، تجهیزات، کالاها و فناوری‌هایی که بتوانند به فعالیت‌های مرتبط با غنی‌سازی، بازآوری یا آب سنگین یا به توسعه سیستم‌های پرتاب سلاح‌های هسته‌ای ایران کمک کند را اتخاذ نمایند، اعم از اینکه این موارد مستقیم یا به‌طور غیرمستقیم از خاک‌شان یا توسط اتباع‌شان یا با استفاده از کشتی‌ها یا هواپیماهای تحت پرچم‌شان به ایران یا برای استفاده در ایران یا به سود ایران ارسال شود، صرف‌نظر از اینکه چنین مواردی در قلمروشان تولید شده باشد یا خیر» (The United Nations, 2010).

به‌طور کلی می‌توان این‌طور بیان کرد پس از آنکه ایران تصمیم گرفت به تعلیق فعالیت‌های هسته‌ای پایان دهد، شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در سال ۲۰۰۶ به ایران اخطار داد چنانچه غنی‌سازی اورانیوم را تعلیق نکند، موضوع را به شورای امنیت گزارش خواهد داد. پس از آن در هشتم مارس همین سال پرونده هسته‌ای ایران به شورای امنیت سازمان ملل متحد ارجاع شد و از سال ۲۰۰۶ به بعد ۶ قطعنامه علیه ایران صادر شد که اولین قطعنامه جنبه غیراجباری و غیر لازم‌الاجرا داشت و ۵ قطعنامه بعدی تحریم‌هایی را علیه جمهوری اسلامی ایران اعمال کرد. اولین قطعنامه غیر الزام‌آور شورای امنیت در تاریخ ۳۱ ژوئیه ۲۰۰۶ با عنوان بیانیه ۱۶۹۶ بود که بر اساس آن از ایران خواسته شده بود غنی‌سازی اورانیوم را متوقف کند در غیر این صورت با تحریم‌های احتمالی دیپلماتیک یا اقتصادی مواجه خواهد شد. این قطعنامه با ۱۴ رأی موافق و یک رأی مخالف (قطر) تصویب شد. این قطعنامه تحت بند ۴۰ فصل هفتم منشور سازمان ملل تصویب شد که حاوی معیارهای تنبیهی یا تحریمی نبود. همچنین در کنار سه قطعنامه‌ای که شرح آن‌ها ذکر شد؛ شورای امنیت در قطعنامه ۱۸۳۵ ضمن اشاره به گزارش جدید مدیرکل آژانس بین‌المللی انرژی اتمی که از عدم تعلیق غنی‌سازی اورانیوم ایران سخن گفته بود، از ایران خواست تا به‌صورت کامل و بدون هیچ تاخیری به قطعنامه‌های پیشین این شورا و نیز درخواست‌های شورای حکام آژانس در تعلیق برنامه هسته‌ای خود عمل کند. شورای امنیت ضمن تاکید مجدد بر قطعنامه‌های ۱۶۹۶، ۱۷۳۷، ۱۷۴۷ و ۱۸۰۳ که همگی آن‌ها تحت فصل هفتم منشور ملل متحد صادر شده بود و در آن‌ها از ایران درخواست شده بود فعالیت‌های غنی‌سازی اورانیوم و پروژه آب سنگین را تعلیق کند، اما در قطعنامه جدید خود اشاره‌ای به تحریم‌های جدید علیه ایران نکرد. علاوه بر این قطعنامه ۱۸۸۷ بود که در تاریخ ۲۴ سپتامبر ۲۰۰۹ تصویب شد، این قطعنامه نیز با ۱۵ رأی موافق مورد تصویب این شورا قرار گرفت که در آن از ایران خواسته شده بود به قطعنامه‌های قبلی عمل کند.

اما شورای امنیت سازمان ملل در سال ۲۰۱۰ قطعنامه ۱۹۲۹ را علیه ایران صادر کرد که بر اساس آن تحریم‌ها علیه ایران فراگیرتر و شدیدتر شد. این قطعنامه بر اساس سه قطعنامه صادر شده پیشین علیه جمهوری اسلامی تنظیم و در آن اقدامات دیگری برای تحریم ایران منظور شد. در این قطعنامه ضمن تاکید بر راه‌حل مسالمت‌آمیز برای اعمال محدودیت در برنامه هسته‌ای ایران، شورای امنیت تحریم افراد حقیقی، حقوقی و شرکت‌هایی را هدف قرار داد که مسئول برنامه هسته‌ای ایران بودند. بر اساس آن ایران از سرمایه‌گذاری در خارج از کشور، در فعالیت‌های حساس هسته‌ای مانند غنی‌سازی و استخراج اورانیوم و فعالیت‌هایی که بتواند دانش فنی هسته‌ای را به دست آورد و همچنین سرمایه‌گذاری مرتبط با موشک بالستیک

منع شد. همچنین دولت‌ها از فروش یا انتقال هشت سلاح سنگین شامل تانک، خودروهای زرهی جنگی، توپخانه، هواپیمای جنگنده، بالگردهای تهاجمی، ناو، موشک یا سیستم موشکی به ایران منع شدند. بر همین اساس دولت‌ها از کمک فنی یا نظامی در رابطه با این گونه تسلیحات به ایران منع شدند. علاوه بر این ایران از انجام هرگونه فعالیت مرتبط با موشک بالستیک که توانایی حمل سلاح هسته‌ای را داشته باشد، بازداشته شد و کشورها موظف شدند تمام تدابیر لازم را برای جلوگیری از انتقال فناوری یا کمک فنی مرتبط به ایران را انجام دهند. این قطعنامه به قدری فراگیر بود که انتقال قطعات حساس مرتبط با تکثیر هسته‌ای و موشکی به ایران یا از ایران را منع می‌کرد تا جایی که سپاه پاسداران و شرکت کشتیرانی جمهوری اسلامی هدف تحریم‌های تازه قرار گرفتند و در عین حال از اعضا خواسته شد اجازه ندهند شعب تازه بانک‌های ایرانی در کشورشان دایر شود یا بانک‌ها و موسسات مالی فعال در خاکشان با ایران معامله کنند (The United Nations, ۲۰۱۰).

اما پس از توافق برجام در سال ۲۰۱۵ و بررسی آن در شورای امنیت سازمان ملل این توافقنامه به بخشی از قطعنامه موسوم به ۲۲۳۱ تبدیل شد که در پی تصویب آن هر شش قطعنامه پیشین که علیه ایران صادر شده و منجر به تحریم‌های وسیع در رابطه با موضوع هسته‌ای شده بود، ملغی شد. اما یک سال پس از آن در ۲۹ مارس ۲۰۱۶، ایالات متحده، بریتانیا، فرانسه و آلمان طبق ادعایی ایران را متهم کردند که این قطعنامه شورای امنیت را از طریق آزمایش‌های موشکی نقض کرده است. این کشورها این‌طور ادعا کرده بودند که این موشک‌ها ذاتاً قادر به حمل تسلیحات هسته‌ای هستند. این در حالی است که در متن قطعنامه از ایران خواسته شده که از فعالیت‌های مربوط به موشک‌های هسته‌ای خودداری کند و در عین حال ایران تأکید کرد موشک‌های آزمایش شده بخشی از برنامه دفاعی این کشور هستند که توانایی حمل سرچنگی هسته‌ای را ندارند. به‌طور کلی با یک بررسی اجمالی قطعنامه‌های تحریمی علیه ایران که توسط شورای امنیت سازمان ملل صادر شده است، می‌توان متوجه شد که معاهده منع اشاعه، گسترش پایه و مبنای اساسی این قطعنامه‌ها است و در کنار آن با همکاری و توافقات صورت گرفته در رژیم‌هایی مانند ام‌تی‌سی‌آر و واسنار این قطعنامه‌ها تقویت می‌شوند و تحریم‌ها به‌عنوان ابزار اجرایی این رژیم‌ها و معاهدات به‌کار گرفته می‌شوند. نکته مهم دیگر گسترش این قطعنامه‌ها و امکان مرتبطسازی آن‌ها به موضوعات دیگر مانند موشک‌های بالستیک است. ایران در حالی ملزم به رعایت برخی محدودیت‌ها در برنامه هسته‌ای خود شد که این محدودیت با تبعیت از قانون سرریزی به تجهیزات دفاعی یعنی توانمندی موشکی و فناوری‌های مرتبط به آن نیز تسری پیدا کرد و همچنین طبق تحریم‌های سازمان ملل، اتحادیه اروپا و آمریکا از دریافت بسیاری از فناوری‌های دیگر در سایر بخش‌های صنعتی نظیر نفت، خودرو و فولاد و... نیز منع شد.

نتیجه

بر خلاف آنچه تصور می‌شود امروزه تجارت آزاد به معنای حقیقی وجود ندارد و کشورها با شکل دادن به رژیم‌های کنترل صادرات در حوزه انواع کالا و فناوری‌های حساس با کاربرد دوگانه مانع از جابه‌جایی آزادانه آن‌ها می‌شوند و همه کشورها به راحتی به این کالاها و فناوری‌ها دسترسی ندارند. در این میان به‌عنوان نمونه رژیم‌های کنترل صادرات در حوزه فناوری فضایی با اتکا به مبانی تخصصی تنظیم صادرات همچون معاهدات منع اشاعه و مبانی عمومی تنظیم صادرات مانند تحریم‌های بین‌المللی شکل گرفته‌اند. این رژیم‌ها در قالب قراردادهایی بین دولت‌های عضو دستورالعمل‌هایی را در حوزه کنترل صادرات کالاها و فناوری‌های مرتبط با فضا ارائه می‌دهند و در مقابل نیز دولت‌های عضو با تطبیق قوانین موجود در این رژیم‌ها با قوانین ملی خود، آن‌ها را اجرا می‌کنند اما رژیم‌های کنترل صادرات در عمل با محدودیت‌هایی مواجه هستند زیرا به‌کارگیری مستمر آن‌ها قدرت رقابت‌پذیری شرکت‌ها و برخی صنایع مربوطه را در بازارهای بین‌المللی کاهش می‌دهد. همچنین برخی قوانین موجود در این رژیم‌ها با حقوق اساسی همچون اقتصاد آزاد، حق تحصیل، حق توسعه و حقوق بشر

در تناقض هستند و در نهایت نیز این رژیم‌ها با محدودیت‌های سیاست‌گذاری مواجه هستند که مانع از کارکرد موثر آنها می‌شود.

با این وجود می‌توان گفت رژیم‌های کنترل صادرات بر خلاف اهداف اولیه و اصلی خود امروزه به ابزاری برای پیگیری اهداف و اغراض سیاسی برخی دولت‌ها در عرصه بین‌المللی تبدیل شده و دولت‌های تامین‌کننده و تولیدکننده کالاها و فناوری‌های حساس و با کاربرد دوگانه، با اتکا بر این رژیم‌ها، مانع دستیابی برخی دولت‌ها به کالاها و فناوری‌های مذکور حتی به صورت صلح‌آمیز می‌شوند. در این میان تحریم‌های بین‌المللی به یکی از ابزارهای مهم در این زمینه تبدیل شده است، لذا سوءاستفاده سیاسی و هدفمند از رژیم‌های کنترل صادرات صورت پنهان این نوع رژیم‌ها هست، همان‌طور که در خصوص ایران با اعمال رفتارها و واکنش‌های سلیقه‌ای از سوی کشورهای عضو این رژیم‌ها و دارنده فناوری‌های مذکور همراه است.

فهرست منابع

منابع غیرفارسی

- ۱- . 1945. United Nations Charter. Accessed 05 26, 2021. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>.
- ۲- . 2007. Resolution 1747. Accessed 12 02, 2021. <http://1-20.ir/files/asnad/ghatname/1747en.pdf>.
- ۳- . 2008. Resolution 1835. Accessed 12 05, 2021. <http://1-20.ir/files/asnad/ghatname/1835en.pdf>.
- ۴- . 2010. Resolution 1929. Accessed 12 01, 2021. <http://1-20.ir/files/asnad/ghatname/1929en.pdf>.
- ۵- Achilleas, Philippe. 2017. "Introduction Export Control." In Theory and Practice of Export Control, by D. Tamada and P. Achilleas, 3. University Paris: Kobe University Social Science Research Series.
- ۶- AG. 1985. The Australia Group (AG). Accessed 05 22, 2021. <https://www.dfat.gov.au/publications/minisite/theaustraliagroupnet/site/en/index.html>.
- ۷- Alavi, Hamed. 2016. "A European dilemma: The EU export control regime on dual-use goods and technologies." Law, Economics and Social Issues Review 161-172.
- ۸- Ali, Javed. 2008. "Chemical weapons and the Iran-Iraq war: A case study in noncompliance." The Nonproliferation Review 43-58.
- ۹- Anstey, Isabelle. 2018. "Negotiating Nuclear Control: The Zangger Committee and the Nuclear Suppliers' Group in the 1970s." The International History Review 975-995.
- ۱۰- Aoki, Setsuko. 2017. "Export Control in Space Activities." In Theory and Practice of Export Control, by D. Tamada and P. Achilleas, 140. Kobe University Social Science Research Series.
- ۱۱- Bauer, Sibylle, & Bromley, Mark. 2016. The Dual Use Export Control Policy Review: Balancing Security, Trade and Academic Freedom in a Changing World. Nonproliferation Papers 48.
- ۱۲- Belin, Matej. 2021. "Which sanctions matter? analysis of the EU/russian sanctions of 2014." Journal of Comparative Economics 244-257.
- ۱۳- Bignami, Giovanni. 2016. The Future of Human Space Exploration. London: Palgrave Macmillan UK.
- ۱۴- Brewster, Kingman. 1983. "Extraterritorial Application of U.S. Export Controls—The Siberian Pipeline." Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law) 241-271.
- ۱۵- Broner, Romain. 2017. "Embargoes and International Sanctions from an Industry Perspective." In Theory and Practice of Export Control, by D. Tamada and P. Achilleas (eds.), 17. Paris: Kobe University Social Science Research Series.
- ۱۶- Brünner, Christian. 2011. Outer Space in Society, Politics and Law. New York: Springer-Verlag/Wien.
- ۱۷- Craft, Cassidy B. 1999. "Transparency and the Effectiveness of Multilateral Nonproliferation Export Control Regimes: Can Wassenaar Work?" Southeastern Political Review 281-302.
- ۱۸- Crawford, James. 2010. The Law of International Responsibility. New York: Oxford.
- ۱۹- Drobysz, Sonia. 2021. "Verification and implementation of the Biological and Toxin Weapons Convention." The Nonproliferation Review 23-35.
- ۲۰- Egeland, Kjøl. 2018. "The nuclear weapons ban treaty and the non-proliferation regime." Medicine, Conflict and Survival 74-94.
- ۲۱- Fraser, K.C. 2018. Historical Dictionary of Nuclear, Biological and Chemical Warfare (2nd edition). United Kingdom: Emerald Publishing Limited.

- ۲۲- HCoC. 2021. The Hague Code of Conduct. Accessed 12 02, 2021. <https://www.nonproliferation.eu/hcoc/>.
- ۲۳- Johnson, Stephen B. 2007. "The Political Economy of Spaceflight." In *Societal Impact of Spaceflight*, by Steven J Dick, 56. Washington, DC: National Aeronautics and Space Administration (NASA), Office of External Relations, History Division.
- ۲۴- Joyner, Daniel H. 2004. "Restructuring the Multilateral Export Control Regime System." *Journal of Conflict & Security Law* 181-2111.
- ۲۵- Kaempfer, William H. 2003. "International Sanctions." *The Journal of Economic Perspectives* 233-235.
- ۲۶- Khan, Zulfqar. 2017. "Multilateral Export Control Regimes State-of-Affairs and Prospects." *Policy Perspectives* 83-112.
- ۲۷- Khan, Zulfqar. 2017. *Policy Perspectives*, Vol .14, N. 2 83-112.
- ۲۸- Lipson, M. 2001. "Organizational Fields and International Regimes." *Christopher H. Browne Center for International Politics, University of Pennsylvania* 27.
- ۲۹- MTCR. 1987. MTCR Guidelines and the Equipment Software and Technology Annex. Accessed 05 26, 2021. <https://mtcr.info/mtcr-guidelines>.
- ۳۰- Murad, Muhammad. 2018. "Nuclear Suppliers Group (NSG) Membership: The Case of India and Pakistan." *Global Political Review (GPR)* 31-39.
- ۳۱- Nayan, Rajiv. 2019. *Global Strategic Trade Management*. New Delhi: Springer.
- ۳۲- NSG. 1974. *The Nuclear Suppliers Group (NSG)*. Accessed 05 19, 2021.
- ۳۳- OJEU. 2009. *The Official Journal of the European Union: European & UK Procurement Regulations*. Accessed 06 24, 2021. <https://www.ojeu.eu/Directives.aspx>.
- ۳۴- Ozga, Deborah A. 1993. *A Chronology of the Missile Technology*. *The Nonproliferation Review*.
- ۳۵- Peksen, Dursun. 2019. "Political Effectiveness, Negative Externalities, and the Ethics of Economic Sanctions." *Ethics & International Affairs* 279-289.
- ۳۶- Rojas, Jose Jaime Baena. 2018. "Analysis of export restraints disputes as trade policy within the GATT and WTO regime." *Innovation Management and Education Excellence through Vision 2020* 2673-2683.
- ۳۷- Setsuko, Aoki. 2017. "Export Control in Space Activities." In *Theory and Practice of Export Control*, by D. Tamada, 141. Tokyo: Kobe University Social Science Research Series.
- ۳۸- Seyoum, Belay. 2017. "Export Controls and International Business: A Study with Special Emphasis on Dual-Use Export Controls and Their Impact on Firms in the US." *Journal of Economic Issues* 45-72.
- ۳۹- Sheehan, Michael. 2007. *The International Politics of Space*. New York: Routledge.
- ۴۰- Spector, Leonard S. 2018. "The Missile Technology Control Regime and Shifting Proliferation Challenges." *Arms Control Association* 14-20.
- ۴۱- Takaya-Umehara, Y. 2017. "Free Access to Outer Space Versus Export." In *Theory and Practice of Export Control*, by D. Tamada, 153. Japan: Kobe University Social Science Research Series.
- ۴۲- The United Nations. 2008. Resolution 1803. Accessed 12 04, 2021. https://www.un.org/Docs/sc/unscl_resolutions08.htm.
- ۴۳- The United Nations. 2006. Resolution 1737. Accessed 12 03, 2021. <http://1-20.ir/files/asnad/ghatname/1737en.pdf>.
- ۴۴- The Wassenaar Arrangement. 1996. About Us. Accessed 05 26, 2021. <https://www.wassenaar.org/about-us>.
- ۴۵- Voon, Tania. 2019. "The Security Exception in WTO Law: Entering a New Era." *AJIL Unbound* 45 - 50.
- ۴۶- Wagner, Ben. 2021. "Whose Politics? Whose Rights? Transparency, Capture and Dual-Use Export Controls." *Security and Human Rights* 1-12.